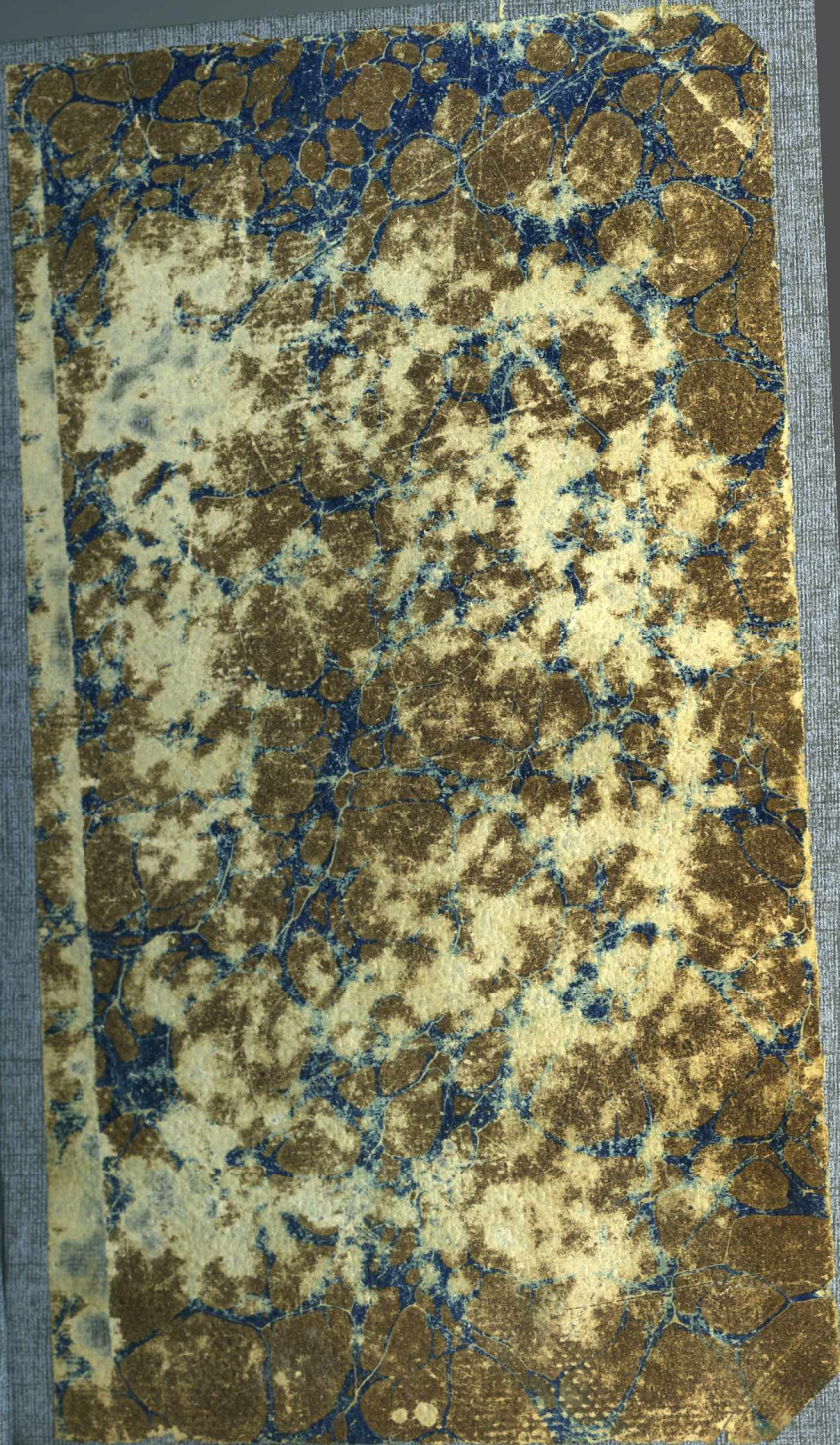

Politikai
röpiratok.

104.

107

823

Pöschke

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

NICCOLO MACCHIAVELLI

ÉLETE ÉS TANAI.

IRTA

MERÉNYI LAJOS

K. FÜGYMN. TANÁR.

11.

SZERZŐ SAJÁTJA.

BUDAPEST, 1878.

TETTEY NÁNDOR KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYÁBAN.

90

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

NICCOLO MACCHIARELLI

ÉLETE ÉS TANAI.

IRTA

MERÉNYI LAJOS

K. FŐGYMN. TANÁR.

SZERZŐ SAJÁTJA.

MAGYAR-ÓVÁR.

CZÉH SÁNDOR KÖNYVNYOMDÁJA. 1878.

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

NICCOLÒ MACHIAVELLI

DE BALLACI GEZA

ÉLETE ÉS TANAI.

1878

MERTENYI ÁLÓS

ÉS FŐNYI TANÁR.

SZERZŐ BALÁZS

MAGYAR-ÓVÉR

CZEH BÉNYÓ KÖNYVNYOMDÁJA. 1878.

ELŐSZÓ.

Tulajdonképi célunk azon nálunk is sokszor említett, de annál kevesebbszer taglalt politikai tanokat ismertetni és bírálni, melyek elválaszthatatlanul fűződnek az irodalomtörténet legáltalánosabban gyűlölt alakjának nevéhez: a Macchiavelliéhez.

Meg kell tehát ismerkednünk e férfiival is, mielőtt tanai fölött ítéletet mondanánk, annál inkább, mert hazai íróink részéről is találkozunk oly nyilatkozatokkal, melyek szerint a fennemlített tanok letéteményes tára a „Del Principe“ csak felületes tekintésre, Macchiavelli helyzetének vizsgálása nélkül tűnhetik föl oly műnek, mely zsarnokságot törekszik megállapítani alávaló kétszinűség és hideg kegyetlenséggel; mely, miután a kegyes becsületességnek színét hordja magán, miután az emberi gyengeségeknek, megromlottásznak mély ismeretéből meríti tanácsait: megíngathatatlan hatalmu és maradandó leszen. *)

Feladatunk e szétágazásához képest az értekezésünkhöz kútfők gyanánt használt műveket is feloszthatnók: szorosan történetiekre, és — ahol a kérdés tisztán politico-morálissá leszen — erkölcs-, jog- és államtaniakra. Sőt a mennyiben a kérdés érdekessége és fontossága által a legjobb nevű íróknak egész tiszteletreméltó dandára érzé magát készítelve monographiák közzétételére részint Macchiavelli mellett, részint ellene: forrásainkat még általánosakra és különösekre oszthatnók, s az utóbbiakat ismét „pro“ és „contra“ rovatok szerint is osztályozhatnók.

Mínthogy azonban valamint a történetirók nem hagyhatták figyelmen kívül a politikát, úgy viszont az államtudo-

*) L. Kemény Gábor: Macchiavelli. Budapesti Szemle 1862. évf.

mányok művelői tekintettel voltak a kérdés történeti oldalára is, s így a két elemmel mindenütt vegyesen találkozunk: legzélszerűbbnek tartjuk forrásainkat általános és specialis voltuk szerint sorolni elő.

I. Általános források:

- Pauler T.: „Jog- és államtudományi encyclopædia.“ (Pest.)
 Kautz Gy.: „A politikai tud. kézik.“
 Cantu C.: „Világtörténelem.“ (Eger.)
 Karl v. Rottek: „Allgemeine Geschichte etc.“ (Braunsch. 1857.)
 Raumer: „Ueber die geschichtl. Entwick. der Begriffe von Recht, Staat und Politik.“ (Leipzig 1823 — 25.)
 Fr. Vorländer: „Geschichte der philosophischen Moral etc.“ (Marb. 1855.)
 Rob. v. Mohl: „Die Geschichte und Literatur der Staatswiss.“ (Erlangen 1858.)
 I. Scherr: „Allg. Gesch. der Literatur.“ (Stuttgart 1873.) stb.

II. Specialis források:

- Macchiavelli: „Del principe“; a Le Monnier 1857-ki kiadása.
 Ugyanez magyarul is, a Trattner-Károlyi kiadásában megjelent Perlaky-féle fordításban.
 Macchiavelli Miklós: „Értekezések T. Liv. Róm. Történeteinek X első könyve felett.“ (Pest, 1862. Lauffer és Stolp.) a „Discorsi sopra la pr. deca di Liv.“ Pados I. ált. eszk. ford.
 Kemény Gábor: „Macchiavelli“; a „Bp. Szemle“ 1862. évi folyamában.
 Macaulay T. B.: „Macchiavelli.“
 Artaud: „Macchiavell, son genie et ses erreurs.“
 Mundt: „Niccolo Macchiavelli und das System der modernen Politik.“
 Fr. W. Ebeling: „Niccolo di Bern. Macchiavelli's politisches System.“ (Berlin 1856.)
 C. Twesten: „Macchiavelli“. Vortrag im Berliner Handwerker-Verein, gehalten im December 1866.

I.

MACCHIAVELLI ÉLETE.

Az újabbkori államtan tulajdonképeni kezdeményei a XVI. század elejére tehetők; a midőn jelesül a római jog s általában az ókori nagy státusbölcselek és történetirők gondosabb tanulmányozása folytán egyesek az álladalom természete és alakzatai felől világosb tudalomra emelkedtek, a politikai és közjogi feladványok tüzetesebb szemléletére való hajlam s iránylat általánosabbá lön, s a közélet elevenebb lüktetése a gondolkodó elméket arra bírta, hogy vizsgálódásaik eredményeit irodalmi termékekben köztulajdonná változtassák.

Három nagy és fénylő nevű állambölcselek az, mondja Kautz,*) a kivel a modern politikai theoria fejlődésszaka küszöbén majdnem egyidejűleg találkozunk, és pedig Macchiavelli, Morus Tamás és Bodin, az újkor három első művelt népének, az olasz-, angol- és francziának mintegy képviselőiként.

Macchiavelli, kiről a következőkben szólni akarunk, „Del principe“ (a fejdelemről), „Discorsi sopra la prima deca di T. Livio“ (T. Livius első tíz könyve felett való elmélkedések) és némileg „Storie Fiorentine“ (florenzi történetek) című irataiban a politikai tanoknak egy összefüggőbb rendszerét fejtí ki, s támogatva gazdag élettapasztalatok, mély emberismeret s a klasszikus irodalomban tett alapos tanulmányok által oly művet szolgáltat, mely az

*) L. „A politikai tudományok kézikönyve“ Budapest.

összes újabbkori államéletre befolyással vala, s mely fölött a tudomány, legavatottabb művelőinek vizsgálódásai daczára, három század leforgása után sem birt végleges megállapodásra jutni.

Niccolo Bernardo dei Macchiavelli 1469. május 3. született Florenczben. — Anyja, Bartolommea di Stefano Nelli, költői tehetségéről volt híres. — Vagyontalan, bár Toscana egyik legrégebb nemes családjából eredett atyja, Anconanak jogügyi tanácsosa és pénztárnoka, hivatalának szerény jövedelméből tartotta fenn családját. Niccolo tanítatását a Marcello Virgilio néven szerepelt Adrianira, a latin és görög irodalomnak florenczi tanárára bizta. Ez az eszes fiút annyira megkedvelte, hogy a tanári pályáról lelépte után sem tudott tőle megválni; hanem midőn a Mediciek kiűzetése folytán ő is a köztársasági kormány tagjává lett: az ifju Macchiavellit magántitkárává tette s egyszersmind az államkancelláriánál is eszközölt ki számára alkalmaztatást 1494-ben.

Az ifju hivatalnoknak Augusto Bronziotól reánk maradt képe igen jellemzőleg ábrázolja a már külsejéről is felismerhető diplomatát. Arczvonásai finomak és kifejezésteljesek; maga az arcz, valamint az egész fej hosszukás alaku; szép magas homlokát símán övezi a sötét fekete haj, mely a halántékoknál hátra van simítva; az arczot, állt és ajkakát jól gondozott szakáll és bajusz árnyékolja; az erős öldrök alatt mélyen fekvő szemek tekintete átható, nem kihívó ugyan, de nem is tartózkodó; a római orr erőteljes kifejezést ad a genialis de borongó arcznak, míg az egész test alkata vékony, nyulánk s kivált kezei csaknem nőiesen kicsinyek és finomak. *)

*) Mundt azt állítja, hogy Macchiavelli így külsejével is élénken emlékeztet szörnyű politikai példányképére, Borgia Cäsarra.

Négy évi gyakorlat után a másodkancellária főnökévé, s rövid időre rá a „tizek tanácsa“ titkárává lett. Ez állásában tág tere nyílt sokoldalú tehetségeinek érvényesítésére. Tollából folyván a kormány ügy bel- mint külföldi levelezései, külhatalmakkal kötött szerződésai, az államtanács jegyzőkönyvei: bőséges alkalmá volt az államügyek szövevényébe minden irányban beható pillantásokat vetni. Ily előkészületre valóban szüksége is volt e férfinak, kit honosai a legszerencsétlenebb körülmények között használtak a legfáradságosabb küldetésekre. — Elküldték őt alkudozni a római királylyal s a valentinoisi herczeggel; kétszer volt követ a római udvarnál és háromszor a francziánál.

Macaulay mély belátással emeli ki ilyes küldetések fontosságát Macchiavelli korában.

Azon perctől fogva, — mondja egyebek közt — melyben VIII. Károly az Alpokon lejött, az olasz politika egész jelleme megváltozott. A félsziget kormányai megszűntek független rendszert képezni. Elvonva pályájokról a hozzájuk közeledő nagyobb testek vonzereje által, Francia- és Spanyolország satellitái lettek. Úgy belső, mint külső vitáikat idegen befolyás döntötte el. Az ellenkező pártok tusáikat nem folytatták többé a tanácsteremben vagy vásártéreken, hanem Lajos vagy Ferdinand királyok előszobáiban.

Ily körülmények közt az olasz államok boldogsága inkább külföldön élő ügynökeik ügyességétől, mintsem azoknak eljárásától függött, kik a belkormányzattal voltak megbizva. A követ teendője e nehéz napokban nem szorítkozott csupán lovagrendek kézbesítése — utazó honfiai bevezetése — vagy követtársai előtt nagyrebecsülésének hódoló kifejezésére. Ügyvéd volt ő, kinek ügyességére feleinek legdrágább érdekei voltak bizva; sérthetetlenséggel fel-

ruházott kém vala ő, kinek a helyett, hogy megbizóinak méltóságát tartózkodó modor, kétértelmű nyilatkozatok által őrzene: az udvar cselszövényei közé kelle merülnie, a melynél élt, hogy kitanulván a fejedelem minden gyengéit, azoknak hizeleghessen, és hogy gyenge oldalához férjen a kegyencznek, ki a fejedelmen, sőt a szolgának, ki ismét a kegyenczen uralkodott. Bókolnia kellett a maitressenek s megvesztegetnie a gyóntatót; dicsérni vagy esedezni, nevetni vagy sírni, minden szeszélyhez alkalmazkodni, minden gyanút elaltatni, ujjmutatásokat gyűjteni, szóval: mindenre figyelni, mindent túrni, mindennek lenni — volt e korban a követ nehéz feladata.

Oly idők voltak azok, melyek míg egyrészt rendkívüli serkentést nyujtának diplomata talentumoknak: másrészt az Italiában oly igen magasra fejlett politikai ármányok mesterségét teljesen igénybe is vették.

Ezen idők diplomatiái iskolájának tanítványa volt Macchiavelli és ezen kor politikai tanainak lett mesterévé annyiszor kárhoztatott művével, melyről tehát már itt kimondhatjuk azon nézetünket, hogy az mindenben hű tükre századának.

Macchiavelli nagy ügyességgel járt el megbizásaiban. Sürgönyei és követi jelentései, kivált a „Ritratti delle cose dell' Alemagna“ és a „Ritratti delle cose di Francia“ szerzőjök rendkívüli éleslátásáról tesznek tanúságot s mondhatni, hogy e nemben páratlanok. Az elbeszélő részek stylusa világos és kedves; a beszélgetések eleven és jellemző modorban advák elő oly annyira, hogy ezeket olvasván, bevezetve érezzük magunkat azon emberek társaságába, kik Európa sorsára eseménydús húsz éven át elhatározó befolyást gyakoroltak.

Szellemök és dőreségeik, boszankodásaik s kedvteléseik föl vannak tárva előttünk. Halljuk csevegéseket, látjuk

szokásos mozdulataikat. Érdekes és különös a történetíró figyelmét könnyen elkerülő körülmények közt szemlélni XII. Lajos gyöngé erőszakoskodását s lélektelen ármánykodásait; Miksa fontoskodó jelentéktelenségét, ki a hír tehetetlen viszketegével megverve s birtokainak rendkívüli terjedtsége mellett is örökös pénzsükségben szenvedve, heves de félnk, fejes de állhatatlan, mindig siet s mégis mindenben elkésik; a vad és büszke erélyt, mely méltóságot kölcsönöz Gyula tuzásainak; a szelid és bájtelit modort, mely alá Borgia Caesar telhetetlen nagyravágyását s engesztelhetetlen boszúszomját rejté.

Macchiavelli két alkalommal időzött ez utolsónak társaságában.

Először vakító gazsága legkitünőbb győzelmétől ittasultan találta őt, máskor ismét háza halálos ellenének kezei közt, foglyul ejtve, lesujtva, a porig alázva.

A kor e két legnagyobb elméleti és gyakorlati államférfiának találkozásai a legapróbb részletekig le vannak írva Macchiavelli levelezéseiben s annak talán legérdekesebb részét képezik.

Mennyiben hatottak kialakítólag Macchiavelli szellemére és politikai irányára e találkozások: elvei ismertetése és bírálata közben fogjuk láthatni; e helyütt egy más nemü, békés állása és szokásaival teljesen ellentett irányu működéséről akarunk még megemlékezni, mely neki kétségkívül legnagyobb dízére vált.

Italia függetlenítésének s a VIII. Károly beütését megelőzőtt aranykor helyreállításának terve annál inkább foglalkoztatta a félsziget kiválóbb észtehetségeit: minél inkább fogyott a boldogság és nyugalom századain át gyűjtött olasz vagyon és növekedett a gyűlölet úgy az olasz államokra támadó, mint az azok zsoldjában levő s így megvédésökre hivatott idegenek iránt, kik mesterségül

üzött hadviselésökben nem elégedtek meg a hódítással, hanem pusztítani vágytak; kik pokoli örömeiket lelték a legpompásabb városok feldulásában s a fegyvertelen nép vére ontásában. A soknemű kegyetlenkedés rémületet kellett a szellemi fensőbbségét élénken érző legyőzött nép szívében s érzékenynyé tette azt a mély politikai sülyedés iránt. Sokan voltak, kik Macchiavellivel együtt mélyen fájlalták hazájok szerencsétlenségét; de csak kevesen ismerték fel oly tisztán, mint ő, a sülyedés indokát és gyógyszereit.

Jól látta ő, hogy az olasz nép katonai rendszere tette semmivé a nemzet becsét és a közfegyelmet s hogy az tette minden idegen rabló könnyű prédájává a benszülöttek gazdagságát. Az államtitkár tehát oly tervet terjeszte elő, mely mind szívének, mind eszének becsületére vált, hogy t. i. szüntessék meg a bérelt csapatok szervezését és e helyett nemzeti honvédelmet alakítsanak. Vannak irók, kik azon igyekezetet, melyet Macchiavelli e nagy czél létesítésére fordított, magában elégségesnek tartják arra, hogy megtisztítsa e férfiú nevét a hozzátapadt gyalázat minden szennyétől. Habár állása és szokásai békések voltak, a legnagyobb szorgalommal tanulmányozta a hadviselés elméletét. Minden részleteit sajátjává tette. A florenczi kormány elfogadta nézeteit. Haditanácsot nevezett ki. Toborzást rendezett. A fáradhatlan Macchiavelli pedig helyről helyre röpült, hogy szándoka kivitelére felügyelhesen. Az idő bizonyos tekintetben kedvezett a kísérletnek. A hadi taktika rendszere a lövő fegyverek tökéletesbülése folytán nagy változáson ment volt át. A lovasságot nem tekintették többé a hadsereg erejének. Az órák, melyeket a polgár szokott foglalkozásaiból meggazdálkodhatott, ha nem elegendek is arra, hogy a lovas gyakorlatait magáéivá tegye, hasznos gyalog katonává képez-

hették. A jól szervezett s vitéz gyalogság hadászati értékét pedig minden kétségen kívül helyezték épen e korban a helvétiai csapatok bámulatos sikerei. Az idegen járom, rablás, gyilkolás, gyujtogatás félelme legyőzhették a katonáskodástól azon idegenkedést, melyet a nagyvárosi ipar s tétlenség rendesen szülni szokott.

Kezdetben a terv sikerülni látszék. Az új csapat dicséretesen viselte magát a táborban. Macchiavelli atyai gyönyörrel nézte terve sikerét s remélni kezdé, hogy Italia fegyvere újra rettentő lehet a Tajo s Rajna barbarjai előtt. De a szerencsétlenség áradata eljött, mielőtt az ellenálló gátaak készen lettek volna.*) Az éledni kezdett Florencz katonai és politikai intézményei egyetlen csapással lettek megsemmisítve. 1512-ben II. Gyula pápának idegen fegyverek segélyével sikerült a Medicieket hosszú száműzetésükből egykori fejedelmi székökbé visszahelyezni, mely trón aztán az alig egy évvel később X. Leo néven pápává lett Medici János nagyhatalmu befolyása által, fivére Julián számára lehetőleg biztosítva is lett.

Mi természetesebb, minthogy a Mediciek, az őket trónjuktól éveken át távol tartott párt legkitünőbb embe-reit útjokból eltenni iparkodának.

Juliánnak első gondja az volt, hogy Macchiavellit a nyilvános szereplés teréről leszorítsa, mi végből őt 1512. november 8-án kelt decretuma által minden méltósága- és hivatalától megfosztottnak nyilvánítá s még ugyanazon év folyamában a demokrata Capponi összeesküvésében való részesség gyanuja miatt börtönbe vettetvén, kúnpadra vonatta és bilincsekbe verette.

Az ekként meggyötört férfit ezután is szilárd hévvel ragaszkodék a hadi szervezet reformálására irányuló ter-

*) L. Macaulay „Macchiavelli“-jét.

véhez. Hogy azt némely népszerű ellenvetések ellenében igazolja és a hadtudományban uralgó némely tévedéseket megczáfoljon, hét kötetes munkát irt arról.

E párbeszédi alakban szerkesztett nagy műve lapjain, Colonna Fabrizio személyében, rendkívüli szakavatottsággal védelmezi Florencz honvédelmi intézményét, egyúttal többféle reformjavaslatot terjesztve elő annak egyes részleteire vonatkozólag.

Nem feladatunk Macchiavelli hadi taktikájáról ítéletet mondani, de sokoldalú tehetségének feltüntetése végett emlitenünk kellett e művét is, mely sok tekintetben méltó a figyelemre; mint kora történetének magyarázata pedig — megbecsülhetetlen. Styljének könnyűsége, bája, világossága és némely helyen az ékesszólásig emelkedő elevensége által még azon olvasót is gyönyörködtetheti, kit a tárgy maga nem érdekel.

Medici Jánosnak a pápai tiarával fölékesítése alkalmával hirdetett amnestiája 1513. márcziusában Macchiavelliről is leoldá a bilincseket és felnyitotta börtönének zárait; de nem toltá félre a retest, mely őt a nyilvános szereplés terétől elszigetelte.

Az exkancellár szerény anyagi körülmények között vonult vissza több tagu családjával kis falusi jószágára, a Florenczből Rómáig vezető út mentén fekvő La Stradába, mely atyai öröke vala. — Ez igénytelen mezei birtokon sem szünt meg szellemének rendkívüli tehetségeit ébren tartani. „Rendesen a nappal kelek — írja innen barátjának — s kimegyek erdőbe, melyet most vágatok, hol mintegy két órát azzal töltök el, hogy megnézem mit dolgoztak munkásaim az előbbi napon, és beszélgetek a favágókkal, kiknek vagy egymás közt, vagy szomszédaikkal mindig van valami bajuk. — Távozván az erdőből, egy forráshoz megyek, innen pedig a madarásztanyához, hónom

alatt valamely könyvvel: Dantével vagy Petrarzával, vagy pedig egy másodrangu költővel: Tibullal, Oviddal vagy mással. Ezek szerelmi ömlengéseit olvasván, eszembe jutnak az én szerelmeim, s egy ideig ezek emlékezetében gyönyörködöm. Ezután az országút melletti vendéglőbe megyek, beszédbe bocsátkozom az átutazókkal, kérdezősködöm a hazájokban történt újabb dolgokról, sokat hallok tőlök s följegyezgetem az emberek különféle észjárásait és ízlését. E közben elérkezik az ebéd ideje s embereimmel elköltöm azon étkeket, melyeket szerény falusi lakom nyújthat. Ebédelvén visszatérek a vendéglőbe, itt találok rendszeren a vendéglőst, egy mészárosot, egy molnárt és két péket. Ezekkel bolondozom azután, egész nap triktrakot játszván, miből ezer ugyanannyi sértegetéstől kisért perpatvar származik, legtöbbször egy-egy fillér miatt. S míg e mindennapiságban töltöm életemet, igyekszem elmém rugékonyságát föntartani és egészen átengedve magamat mostoha sorsomnak, nyugodtan tűröm garázdálkodásait, hogy lássam: nem fogja-e magát egykor elszégyenleni s üldözéseivel nem fog-e felhagyni? — Ha az est beköszönt, visszatérek lakomba s dolgozó-szobámba vonulok. A küszöbön azonban levetem piszkos és sáros falusi ruhámat s pompaöltönyömet veszem magamra. S csak akkor, midőn hozzájuk méltóan vagyok öltözve, csak ekkor lépek a régi udvarok régi férfiai közé, hol szívesen fogadtatván általom, gyönyörrel élvezem azon szellemi tápot, melyre születtem, s mely egyedül képes rám üdítőleg hatni; itt nem szégyenlek velök beszélni s tetteik okai után tudakozódni; ők pedig szívélyességgel válaszolnak, s így egész négy órán át semmi bút, semmi unalmat nem érzek; nem félek a szegénységtől, nem rettegek a haláltól s lényem egészen egybeolvad az övékkel“.

E levéltöredék jobban jellemzi Macchiavellit, mint

élete rajzának legtöbb írója. Nem szorulnak e sorok kommentálásra. Olyannak festik irójukat, a milyennek az élte egész folyamában bizonyult; a kit a tettvágy, bíráló erély és teremtő kedv nem hagyhat huzamosb ideig nyugodni; a ki éjjelét, nappalát, még szórakozása óráit is buzgón használja fel arra, hogy a jelentős pályára, melyen lelke egész hevével csügg, mennél alkalmasabbá képezze magát: de a ki — s ez a legjellemzőbb — az udvarok légkörében, a világ sorsát intéző alakok társaságában leveti magáról mindennapi köntösét, gondosan rejtegeti valóságos alakját s vakító pompaöltönnyel fedi el azok szemei elől az őt éktelenítő sár és piszok ronda foltjait.

Az esténkint diplomatákkal társalgó képzelem azonban nem igen nagy időre oszlatta el Macchiavelli búját s szégyenségtől való félelmét; szerepelni vágyó lelke pedig világosan látta, hogy most már csak a Mediciek által érhet célzt, s e végből a megdült köztársaság buzgó tisztje fölėje helyezte a hatalmasok kegyét az elvhűség büszke öntudatának. Levelet intézett Florenz római követéhez, Vettorihoz, ki egykor Miksa császár udvarában követtársa volt, és kérte őt, hogy a Mediciektől bűnfeledést és alkalmazást eszközöljön ki számára.

Leo pápa ismerte és becsülni is tudta Macchiavelli nagy tehetségeit; megbizta tehát az ennek érdekében felszóllamló Vettorit: kérdezősködjék nála a politikai helyzet felől, a nélkül, hogy sejtetné vele a megbizás pápai származását.

Macchiavelli beható részletezéssel felelt Vettori kérdéseire s végezetül azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a pápának kell az olasz államok élére állania és az italiai népek érdekeit az európai fejedelmek tanácsában képviselnie. — Nem kell soká kutatnunk, mi birta Macchiavellit e nyilatkozatra; tény az, hogy semmivel sem vitte

öt közelebb céljához. Leo tovább is meghagyta őt elszigeteltségében, a hol irodalmi munkásságának bennünket leginkább érdeklő eredménye a „Del principe“ már 1513-ban elkészült; ennél jóval később fejeztetett be a „Discorsi sopra la prima deca di T. Livio“, melynek pedig jelentékeny részét már a „Principe“ előtt kelle írnia, amit bizonyítani látszik a „Principe“ második fejezetének következő szavaival: „Jo lascerò indietro il ragionare delle repubbliche, perche altra volta ne ragionai al lungo;“ és ismét a VIII. §. kezdő soraival, melyek kétségtelenül a „Discorsi“ II. és III. könyveire vonatkoznak: „Ma perche di privato si diventa ancora in due modi principe, il che non si può al tutto o alla fortuna o alla virtù attribuire, non mi pare da lasciarli indietro, ancora che dell'uno si possa più diffusamente ragionare, dove si trattasse delle repubbliche.“

E művekben lévén lerakva azon elvek összege, melyek közönségesen „Macchiavellismus“ névvel jelöltetnek: figyelmünk kiváló tárgyát ezek, s némi részben történeti művei fogják képezni; míg Macchiavelli egyéb iratait, színműveit, beszédeit, a La Mandragolát és Clisiát, a Belphegort és Arany-szamarat, meg a Castruccio Castracani életét is legyen elég csak felemlítenünk, mert igaz ugyan, hogy sok történetíró foglalkoztattak már e szépirodalmi termékek, de nézetünk szerint azok méltatása inkább az irodalomtörténethez tartozik. Értekezésünk éppen nem lehet figyelemmel azokra, mint a melyek csak célzataikban foglalkoznak politikával.

Cantu, Gervinus és Macaulay, úgy Mohl is és többen, csak Macchiavelli személyes jellemének tanulmányozása végett taglalták azokat, és pedig a legellentétesebb eredménnyel.

Macaulay az égis magasztalja szerzőjüket, kit Cantu

a sárba ránt. — Az előbbi oly férfiút lát Macchiavelliben, kinek nyilvános élete egyenes és becsületes volt, kinek erkölcsi nézete ahol eltért környezőitől, csak jóban tért el, s kinek egyetlen hibája vala, hogy magáévá tévén némely akkor általánosan elfogadott elvtételt, ezeket világosabban rendezte és erőteljesebben fejezte ki, mint bármely más író. — Cantu ítélete szerint pedig a gúny és hitetlenség képezi Macchiavelli lényének alapját. Hivatkozva ennek baráti levelezéseire is, egyebek közt ezeket mondja róla: Midőn a Mediciek uralomra jutottak, gyanúból bebörtönöztetett s kínpadra vonatott; a hóhérnak ugyan ellent tudott állani, de nem a fejedelem, „a jó atya“ nyájas szavainak, kihez fogságából rimánkodó verseket s mentegető leveleket intézett. A köztársaság helyreállításával, mint a Mediciek hive egyszerűen mellőztetett, s midőn ezek visszatértek, barátai és ismerős hölgyei által mindent mozgásba hozott, hogy hivatalba juthasson; s minthogy ez neki most sem sikerült, panaszkodott, jajveszékelt, nem tudván megelégedni vagyonával és saját méltóságával. Egyébiránt rendkívül különcz ember volt, s ilyenek valának nézetei is. Folytonosan kicsapongó életet vitt; ő volt a korhelyek főmestere; ötven éves korában is szerelmezt játszott, piszkos és fajtalan vígjátékokat irt, s midőn Florencztől távol tartózkodék, így irtak hozzá barátai: „Mióta ön nincs köztünk, oda van játék, lakmározás, szóval vége van minden mulatságnak.“ S ő e korhely életmóddal nem tartá összeférhetlennék egyik vagy másik ájtatos gyülekezetben megjelenni s a „De profundis“ vevén föl textus gyanánt, az egybegyült híveket töredelmességre serkenteni, buzdítva őket, hogy igyekezzenek követni Szt.-Ferenczet és Szt.-Jeromost, kik hogy testöket megfékezzék s a bünre ösztönző kísértetek erejét

megtörjék: egyikök töviseken hentergett, a másik pedig éles kódarabbal marczangolta mellét. *)

Minket nem a színműíró, nem is a barátai körében mulató vagy az egyházi beszédet tartó Macchiavelli érdekelt; politikai pályáján kell őt végig kísérnünk, hogy határozottabb világításban láthassuk tanait.

Említettük már, hogy a „Principét“ előtte számüzetésnek tetsző falusi magányában írta. Kétségtelen, hogy e mű nem volt nyilvánosság elé szánva; Macchiavelli Medici Julián számára szerkesztette azt, de később, vagy mert belátta, hogy ez az olvadékony élvhajhász nem oly férfiú, a ki az ő kormányzati szabályait érvényesíteni s azok alapján egy nagy olasz birodalmat megteremteni képes lenne; vagy talán mert Julián a főhatalomról lemondott, mielőtt még Macchiavelli az ajánlással elkészült: tekintete Julián unokaöcsésére, az ifjú Lorenzora irányult, ki felől akkortájt Jovius („Vita Leonis“) és Ranke („Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber“) állítása szerint a néphit is azt tartotta, hogy ő van hivatva az egységes Italia megalapítására. Ennek ajánlotta tehát munkáját, mely tulajdonképpen kimerítőbb értekezés a felett, hogyan szeresheti és tarthatja meg valamely önkényuralmu fejedelem a hatalmat, s mely által a szerző, némely kommentátorának véleménye szerint, vagy a zsarnokuralmi államformát meggyűlöltetni, vagy pedig szétdarabolt hazája állami egységesítésének egy erős kezű autokrata által történhető megvalósítását és az erkölcsi tekintetben mélyen sülyedt közállapotok megjavítását eszközölhetni reménylette. — Az első hypothesis érvénye esetén nem lehetne szó Macchiavellismusról; mert a „Principe“ megszűnnék mélyen át gondolt és őszintén ajánlott kormányzati szabályok tára lenni,

*) L. Cantu C. világtörténelme XII. könyvét.

s e helyett vagy csalárd irányművé válnék, melynek czélzata a kényurat erőszakos és álnok merényletekre készíteni, ez lévén legbiztosabb mód a szabadulás és boszu perczének siettetésére; vagy pusztán komoly ironia lenne az, mely a végből iratott, hogy óvja a népeket dicsvágyó férfiak ármányaitól. S ez esetben igazat kellene adnunk Baconnak, ki „De augmentis scientiarum lib. VII. cap. 2.“ így szól: „Est itaque quod gratias agamus Macchiavello et hujusmodi scriptoribus, qui aperte et indissimulantes proferunt: quid homines facere soleant, non quid debeant.“

De e föltevést leghatározottabban megczáfolja maga Macchiavelli Liviushoz írt commentárjaival, „florenczi történeteivel“, melyet a pápák szeretetre s becsülésre legméltóbbjai egyikének ajánlott, sőt vígjátékaival s magánjegyzeteivel is, melyek mindegyikében többé-kevésbé fel lehet ismerni erkölcsi elveinek ugyanazon téves irányát, melyért a „Principét“ oly kemény ítélet sujtja. Védelmesői között is van a ki kételkedik: ha található volna-e szerzeményeinek sok kötetében egyetlen kifejezés, mely azt mutatná, hogy tettetés vagy áruulás valaha becsülérendőnek tetszett előtte. *)

Elfogadhatóbb a másik magyarázat, mely szerint Macchiavelli munkássága oda irányult, hogy az elhulló részekből egy ország alakuljon, mely elég erős legyen a kül- és belviszályokkal megküzdeni és elég állandóságot nyújtson arra, hogy benne a nemesebb, lassabban fejlődő tulajdonok is megteremjenek. Egy szóval, Italiát egy közös kormány alatt egyesíteni szilárd nemzeti katonae erő kezében; megszüntetni a zavart; megmenekedni az idegen uralomtól: ez B. Kemény Gábor véleménye szerint, Macchiavelli munkásságának iránya, ez a „Principe“ szelleme.

*) L. Macaulay többször idézett essayjét

Bármelyik vélemény legyen találóbb, tény az, hogy a „Principét“ már megjelenése századában a zsarnokság tankönyvének tartották. Jean Bodin 1577-ben megjelent „Six livres de république“-ének előszavában azt mondja róla, hogy a zsarnokság cselszövényeit államtudományyá emelte és a despotismus édes mérgét oltotta Italia ereibe. Elvitázhatatlan továbbá az is, hogy Macchiavellit a „Principe“ ily értelmű megírására személyes indokok nagyban sarkalák.

Maga így ír Vettorihoz, 1513. december 10-én: „De principatibus“ cím alatt egy művecskét szerkesztettem, melyben tehetségem szerint meghánytam s vetettem a tárgyat, előadván a fejedelemség mivoltát, ennek különféle neveit; továbbá miként szereztetnek és tartatnak, s miért buknak meg ezek. És ha valaha tetszett önnek egy gondolatom, ez bizonyára nem fog visszatetszést szülni, s bármelyik fejedelemnek, különösen pedig az ujaknak szívesen kellene azt fogadniok; miért is én e művemet Giuliano ő fenségéhez intézem. Filippo Casavecchia látta azt és ő mind magáról a dologról, mind pedig e tárgyban tartott beszélgetésünkről értesíteni fogja önt. Én most folytonosan e művecskémet átnézésével és javíttatásával foglalkozom. — Filippoval arról is beszélgettünk, valjon e munkámat átadjuk-e a hercegnek vagy se, s ha igen, magam vigyem-e, vagy inkább küldjem el neki? Ha nem személyesen adom át, attól tarthatok, hogy Giuliano nem fogja átolvasni és Ardinghelli mindazon dicsőséget a maga részére fogja kizsákmányolni, melyet fáradozásaim emez utolsó gyümölcse rám árasztana. A szükség is parancsolja, hogy magam adjam át, mert maholnap tönkre jutok; nem maradhatok sokáig ez állapotban a nélkül, hogy szegénységem következtében megvetés tárgyává ne legyek. Meg az is hő óhajtásom, hogy ezen Mediciek egyszer már alkalmazza-

nak, ha nem másra, egyelőre legalább köhengergetésre, (se dovessero incominciare a farmi voltare un sasso); mert ha őket magam részére megnyernem nem sikerül, semmivé vagyok téve; ha azonban művem olvastatni fog, mindenki be fogja látni, hogy azon tizenöt évet, melyeket az államtudomány tanulmányozására fordítottam, sem át nem aludtam, sem pedig játékkal nem töltöttem el s azért mindenki okosan cselekszik, ha felhasznál oly egyént, ki mások kárán annyi tapasztalatot gyűjtött magának. A mi hűségemet illeti, azt nem kellene kétségbe vonni; mert ha már eddig hű tudtam lenni s szavamat megtartottam, most bizonyára nem fogok ezen útról letérni, és a ki 43 éven át hű és becsületes maradt mint én, annak természetete nem változik többé; különben hűségem- és becsületeségemről szegénységem is kezeskedik.“

Kétségtelen ezek után, hogy Macchiavelli az eredetileg Giulianonak szánt művet komoly politikai káté gyanánt ajánlotta az ifju Lorenzonak, ki az ajánlást el is fogadta ugyan, de a nélkül, hogy a munka szerzőjét elfeledettségből kiemelni szándéka lett volna. Lehet hogy a kényurnak termett ifju félt a férfitől, ki emlékiratával bebizonyítja, hogy a modern kényuralom lényegébe lát. Összevetve saját kormányzati bölcseségét és tetterejét a Macchiavelli „Principe“-jében nyilvánuló éles szemlélő és erős szervező tehetséggel, nemcsak tartani kezdett tőle, kiről be kelle ismernie, hogy őt messze túlszárnyalta: de meg is gyűlölte a hozzá bizalommal közeledő embert, ki az itáliai politika talajában az időben egyedül termékeny eszmét azon reményben dolgozta fel s ajánlotta az ő figyelmébe, hogy ez által önmagán is segítendő s újra felküzdi magát a nyilvános pályára.

Mindezek után önkénytelenül ébred fel bennünk a gondolat, ha nem kell-e nekünk is föltétlenül aláírunk

Cantu fennebb hallott sújtó ítéletét, midőn látjuk, hogy az ötven éves Macchiavelli, ki felhozott levelében magát és nagyszámu családját az anyagi tönkrementés fenyegető veszélyétől félti, a Lorenzo részéről tapasztalt mellőztetés keserüségét, minden búját, baját, családját, eddigi napi foglalkozásait, még komolyabb s eddig éltető elemének vallott tanulmányait is el tudta feledni egy új kedves karjain, kiről Vestorihoz ifjui szív költői hevével ír, kihez saját szavai szerint mindennap elzarándokol, s kitől sem a déli nap szuró heve, sem a nagy út fáradalmai, sem a viharos éj sötéte és veszélyei nem birják őt távol tartani.

Macchiavelli ez önfeledt állapota egész Lorenzo halálaig tartott s csak 1519-ben birt kibontakozni e későn hatott varázs erős kötelékeiből, midőn egyszersmind a Mediciekkal is összeköttetésbe lépett.

X. Leo ugyanis, kinek terve volt Florenczet családja számára állandóan biztosítani, megbizta őt, hogy Florencz állapota- és reformjáról emlékiratot terjeszssen elé. E megbizás eredménye a „Discorso sopra il reformare lo stato di Firenze, fatto ad istanza di Papa Leone X.“, melyben Macchiavelli a Mediciek főnhatóságát összeegyeztetni igyekszik a népszabadság eszméjével olyképen, hogy egy senatust s még egy felsőbb államtanácsot hoz javaslatba, melyeknek tagjait Leo pápa s az általa helytartóvá tett Giulio bibornok nevezné ki, mely kinevezés joga azonban a pápa és nevezett helytartója halálával a népre szálljon. Ezek mellett még egy ezer tagu harmadik tanács létesítését is ajánlja, mely nagy tanácsot a többi hivatalnokok kinevezésének, illetőleg választásának joga illetne meg; a Mediciek halálával pedig a két szűkebb körü tanács tagjainak kinevezési joga is erre száll azon feladattal, hogy az államnak köztársasági szervezetet adjon. — A medici-uralom ilyformán csak kivételes állapota a köz-

társaságnak; a fejedelem diktatúrája csak ideiglenes s a népuralmi formáknak a fejedelmi hatalommal az előadott módon eszközendő összegeztetése átmenetet képezne a tiszta republikára.

Ámde e provisoriumnak Macchiavelli memoireja szellemében állandósulnia kellett volna. Ott ugyanis azt javallja Leonak, hogy tartsa ugyan fenn a néptanácsot, de minden befolyását vesse latba a választások alkalmával, nehogy valamikép a fejedelmi akaratnak vakon nem hódoló egyén is kerüljön oda, mely cél elérésére a jegyzőkönyvek hamisításától se tartózkodjék.

Ezenkívül Macchiavellinek még egy és utolsó nagy műve is a pápa felszólításának köszöni létét. Ez a „Storie fiorentine“, melynek hézagos volta nem sok szorgalom- és kutatásról tanuskodik ugyan, de festői csín és élénkség tekintetében minden előzőit felülmulja. Sokat torzítva, költve és tuzozva Medici Lorenzo halálaig tárgyalja szülővárosa történetét.

S mialatt e város egy előkelő polgárának Rucellainak kertjében Macchiavelli társaságát gyakran felkereső demokrata barátai hiába vártak arra, hogy Leo részéről elfogadtassanak az ő emlékiratának reformjavaslatai: addig ő hévvel ismertette előttük a régi Róma szabad intézvényeit, olvasgatta nekik Rucellai Cosimo s egy másik kerti barátjának ajánlott „Beszélgetéseit“ s szóval sem ellenezte a bizalmas „kerti kör“-nek a Medici-provisorium erőszakos megdöntésére irányult tervét.

A Mediciék talán épen a Macchiavelli „Principe“-jét tanulmányozták, midőn 1522-ben az ő titkos jóváhagyásával tört ellenök az összeesküvés, mely az ifju Rucellaira s a „kör“ több tagjára nézve végzetessé lett.

Ez időtől fogva Macchiavellit több jelentéktelen küldetésre használták a Mediciék. Ezek szolgálatában járt s

az ő megbízásukból volt távol Florencztől akkor is, midőn a Rucellai-kör elveit valló demokrata párt végre hatalomra jutott s megdönté a fejedelmi trónt.

A nép a most már harmadszor kiüzött Mediciektől, mámorító tévhite szerint, végleg megszabadulván (1527. máj.), néptanácsal korlátolt szabadelvű kormányt alakított, mely hírré az alkalmaztatást reménylő Macchiavelli is Florenczbe sietett. Itt azonban keserűen kellett tapasztalnia, hogy a nép nem ismeri el őt is a szabadság jogosult részesének, sőt egyenesen kizárja annak élvezetéből. E tudat azon pillanatban, mely legszebb lehetendett egész életében, oly nyomasztólag hatott reá, hogy a nép közgyűlésének terhe alatt összeroskadott 1527. június 22-én.

Honfitársai nem tudták és nem akarták neki megbocsátani, hogy ő, a ki 1512-ig leghatározottabb barátja volt a népszabadságnak, a Mediciék visszatérése óta folyvást azok kegyét keresve, épen semmit sem tett a nép érdekében. Némelyek azt veték szemére, hogy a népszabadság apostolával Savonarolával (kinek pártja „Fratreschi“ név alatt még mindig létezett) nem volt egy véleményen, sőt annak buzgalmáról mindig kicsinylőleg beszélt. Mások hallottak valamit a „Del principe“ kéziratáról, melynek, ha nem is ismerték tartalmát, kárhuztatására elégségesnek tartották, hogy szerzője a Medicieknek ajánlotta azt. Különben igen el volt terjedve a vélemény, hogy Macchiavelli e könyvben azon tant tárgyalta: mi módon lehet a gazdagokat pénzüktől, a szegényeket becsületüktől s az összes polgárságot szabadságától megfosztani, s ez fejt meg, mondja Varchi „Storia fiorentina“-jában, miért üdvözlék úgy a jók, mint a rosszak valódi örömmel Macchiavelli halálát.

II.

MACCHIAVELLI TANAI.

A tanok, melyeket Macchiavellismus néven ismer a világ, nem voltak már újak Macchiavelli korában. Hirdetve, sőt alkalmazva voltak ez elvek ő előtte is; már az ő századát megelőző évtizedekben azon vészteljes nézet kezdett lábra kapni, hogy az államot nem lehet a közönséges erkölcsi törvények s a magánjog szerint szabályozni. Ez volt oka — mint Cantu helyesen megjegyzi, — hogy a szellemi tekintély mindinkább gyengült, a hit az emberekben fogyott; innét van végre, hogy a lelkiismeret általános elaltatása lassanként a kényuraságot idézte elő. Ezen tételeket Macchiavelli formulázta, ő foglalta azokat rendszerbe, nevével egyszersmind czéget adván e gyűlöletes tanoknak. Azt tételezni fel róla, hogy ő „Del Principe”-jével más czélt akart elérni, mint a mely soraiból kitészik: épen olyan lenne, mint ha Aristotelesről azt hinnék, hogy gunyolódott akkor, midőn a rabszolgaság jogosultságát vitatá; mert oly természetesnek tünt fel ez akkor Görögországban, mint az árulás és hűtlenség Macchiavelli korában. *)

A politika nem volt többé a fejedelmi jogok tudománya, tisztán a gyakorlat és a tapasztalat dolga lett az;

*) Dr. Weber I. Miksa kortársait, az angol VII. Henriket, a francia XI. Lajost és a spanyol katolikus Ferdinandot „a politikai csalárdság fáklyavivői” gyanánt mutatja be. „A világtörténet tankönyve” II. köt. 396. l.

oly mesterség, mely megtanított minden áron, akár becsület, akár becstelenség útján uralkodni, s az uralmat minden körülmények között megtartani. A kormányférfiak feladata és dicsősége nem abban állott, hogy a veszélyekkel bátran szembe szálljanak, de hogy elleneiket bármiképp is megejtsék; abban rejlett ügyességök, hogy gyűlöljenek, de el tudják palástolni indulatukat; hogy arczuk ne árulja el bensőjüket, s hogy mézes szavakkal takargassák mások elől iszonytató terveiket.

S nem is csupán az Alpoktól lefelé gondolkodtak ekként; mert valamint X. Leo pápa biztosító levéllel látta el Gianpaolo Baglionet, kit megérkeztek azonnal elfogatótt és kivégeztetett; s valamint a valentinoi-i herczeg játszva szavával béke idején ütött a romagnai urakra: úgy V. Károly sem habozott megszegni Milano átengedésére vonatkozott ígérését; I. Ferencz sem érezte magát kötve Burgundiáról történt lemondása által; a nagy Consalvo is elfogatta a calabriai herczeget, kinek a szent osztyára esküdve ígért szabad elvonulást; katolikus Ferdinand fenhéjazva mondogatta, hogy tiznél is többször csalta meg XII. Lajost; de jól tudjuk azt is, hogy valamint Hispania ura, úgy Franciaország királya is nem egyszer lett árulója szövetségeseinek. — Ily viszonyok között a politikának nem volt más szerepe, mint azt tanítani: hogyan lehet a csalásnak csalással elejét venni s a gyilkost gyilkokkal megelőzni.

Macchiavelli nem tett egyebet, minthogy ezt tanította, különösen a „Del principe“ fejedelemségről szóló értekezésében. Lássuk tehát e művének kiindulási pontjait s kísérjük őt végig annak főbb fejezetein; ha ezek tartalmához hozzávetjük még egyéb műveiben elszórva vallott elvtételeit: nem lesz nehéz a Macchiavellismusról egyúttal helyes ítéletet is mondanunk.

A „Del principe“ első fejezete a különböző kormányformákat (principati) tárgyalja azon módokkal együtt, melyek által Macchiavelli a fejedelemségeket megszerezhetni véli. Kiinduló pontul azon elvet tüzi ki, hogy fejedelem és népszabadság homlokegyenest ellenkező dolgok, melyek egymással soha sem egyeztethetők össze. — Már ebből is igen sokan következtetnek arra, hogy Macchiavelli klasszikus minták után dolgozott s érvül hivatkoznak Tacitus ezen helyeire: „Res dissociabiles, principatum et libertatem“*) és „Romam a principio Reges habuere; libertatem L. Brutus instituit“**); továbbá Histor. IV. 64. 5.: „Haud facile libertas et domini miscentur.“

Tegyük fel tehát, hogy Macchiavelli, mint Vettorihoz írt levelében maga is állítja, antik minták után dolgozott. — Az ó világ élesen kifejtette már a nép és egyeduralom közti ellentétet, melyet Macchiavellinek mindenkép el kelle simítania, ha értekezésével hatni óhajtott. De ő nem dicsekedhetik a régiek alaposságával; nagy Frigyes „Antimacchiavellijében“ teljes joggal sujtja őt a felületesség vádjával, mert a helyett, hogy a társadalom rendezése alapjául az ész- és magánjog elveit rakná le: egyenesen korának politikai romlottságát teszi szemlélete tárgyául s csak a véletlen játékának tudja be azt, hogy némely nép szabad, míg mások fejedelmi hatalom alatt élnek. Könyvének egyedüli czélja bevezetni olvasóját a fejedelemség titkaiba s megtanítani a zsarnokság cselszövényeire; mi végből csak futólag említi az egyeduralom és köztársaság közti ellentétet, de behatólag foglalkozik a kényuralom rendszerével. E rendszer jellemző sajátosságát abban látja, hogy a hatalom állandóan egy család kezében marad, vagyis örökös.

*) Agricola. C. III. 1.

**) Annales. I. 1.

Az öröklött fejedelemségekkel mindjárt kezdő szakaszában szembe állítja az újakat, melyek vagy egészen ujonnan keletkeztek, vagy különböző államtestekből alkottattak egygyé. Ily új uralmakat ismét saját vagy idegen fegyverek, — majd szerencse vagy érdem folytán nyertekre oszt. „Sono questi domini . . . acquistanti o con le armi di altri o con le proprie, o per fortuna o per virtu.“*)

Macchiavelli mindjárt itt, az előrebocsátottakkal kapcsolatosan, meglepő nyíltsággal emeli ki a Macchiavellismus egész szervezetét életető s mozgában tartó eszmét az új uralom alapításában; mely eszme megvalósítása tekintetéből csak az erőszak politikáját tartja célra vezetőnek. A fejedelmi hatalomról önző szükkeblüsséggel állítja és vitatja, hogy az önmagáért létezik s ilykép egyedül annak akarata lehet mérvadó. Mivel pedig a magasabb elveket nem ismerő kényuraságnak csak a közállapotok általános romlottsága mellett lehet helye: Macchiavelli a fejedelemnek félremagyarázhatatlan komoly utasításokat ad e helyzet megteremtésére.

Második fejezetében futólag értekezik az öröklő fejedelemségekről, melyekben — mint mondja — sokkal könnyebb az uralkodó helyzete, mint az ujakban; mert amazokban elég, ha az államfő elődei nyomdokain haladva, lépést tart a körülmények fejlődése menetével. Ily módon a legcsekélyebb ügyességgel is képes lesz magát trónján föntartani, s ha valami rendkívüli erő és hatalom megfosztaná attól: legyőzője legjelentéktelenebb balesete újra visszasegítendi őt arra. — Nem is ily fejedelemségről kíván szólni az ő értekezése; a „nuovo principe“ az új fejedelem az, kinek tevékenységi s kormányzati rendszerét kifejteni s megállapítani szándékozik, s a kit harmadik

*) Principe C. 1.

fejezetével már szerepeltetni is kezd s következetes gonoszsággal szerepeltet az egész mű folyamán.

A „De principati misti“ e fejezete a hódítás útján új államtestekkel növelt és újra szervezett országról tárgyal; az új fejedelem pedig, kit annak élére állít, trónöröklő és hódító egyszersmind, kire ilyképen a törvényhozó és fegyveres reformátor szerepe vár. Ezt oktatja Macchiavelli az ő politikájának morált nem ismerő tanaira s ezt iparkodik beavatni mindenek előtt a hódító politika titkaiba, tárgyalásai közben oly elveknek hódolva, melyekről néhány évtizeddel később a jezsuiták lettek gyűlöletes hirüekké s melyek szerint a hatalom polczán állók okossága- és életrevalóságának bizonyítéka abban rejlik, hogy eltanulják a forradalmárok fogásait s elsajátítva eszközeiket, épen ezek segélyével biztosítják magukat hatalmi állásukban.

Macchiavelli a jogsértés minden csinját megállapított rendszerbe foglalja fejedelemé számára. Ajánlja neki, hogy első gondjának ismerje a meghódított tartomány uralkodó házát kiirtani; a lakosok birtokainak egy részét foglalja le s adományozza új betelepülőknek, kiket aztán teljes erővel védelmezzen bármely részről jöhető háborítások ellen; a megkárosított régi lakókat pedig nyugtalankodásuk esetén koldusbotra juttatás által tegye ártalmatlanokká. Politikájának alapeszméje e részben azon határozott nyíltsággal vallott tétel, hogy vagy hizelegni kell az embereknek, vagy alapjokban kell őket megrontani.

A hódítás politikájának folytatólagos tárgyalása közben a meghódított tartományokkal szemben három eljárási módot vél követhetőnek; vagy fel kell azokat a fejedelemnek dulatnia, vagy át kell azokba települnie, vagy végre meghagynia régi alkotmányuk élvezetében évi adófizetés s egy önhatalmulag kinevezett kevéstagu kormány igazgatása

mellett, mely kormány tudva azt, hogy léte a fejedelem hatalma- és bizalmához van kötve, mindent el fog követni annak föntartása és megszilárdítása érdekében. Legajánlatosabbnak mégis az első módot tartja, különösen a régi köztársaságok és szabad városok irányában, melyek mindig szívósabb életerőt, lángolóbb gyűlöletet és boszuvágyat tanúsítanak és a melyeket régi szabadságuknak sem a letűnt évek nagy száma, sem a hódító jótéteményei által nem gyöngíthető emlékezete soha sem hagyhat nyugodni, mint ezt a Florencz főnhatósága alatt állott Pisa példája is bizonyítja. „E chi diviene padrone di una città consveta a vivere libera, e non la disfaccia, aspetti a essere disfatto da quella; perche sempre ha per refugio nella ribellione il nome della libertà, e gli ordini antichi suoi, i quali nè per lunghezza di tempo, nè per beneficii mai si dimenticano, e per cosa che si faccia o si proveggia, se non si disuniscono o dissipano gli abitatori, non sdimenticano quel nome, nè quelli ordini, ma subito in ogni accidente viricorrono, come fé Pisa dopo cento anni, che ella era stata posta in servitù dai Fiorentini.“*)

E sorokból is kirí Macchiavellinek egyebütt is erélyesen hangoztatott egyik főelve, a „Divide et impera!“

Melegen ajánlja továbbá a kedvező körülmények ügyes és gyors felhasználását s becsmérőleg fordul el minden eszmény után törekvő politikától; mert állítása szerint a körülmények teremtették a világtörténelem valamennyi nagy hőset s csakis az erő és kedvező alkalom szerencsés találkozása folytán vihettek azok véghez oly tetteket, melyek által alakjok kimagaslik a közönségesek sorából s nevük túléli korukat. Macchiavelli „új fejedelme“ is az adott körülmények hőse, kinek hatalma egyrészt fegy-

*) Principe C. 5.

vere erején, de másrészt elméje fondorkodásain és szíve keménységén alapszik. Új dolgok tervezői szerinte csak fegyverrel kezökben szerezhethetnek érvényt akaratuknak; minden fegyveres próféta ügye győzedelmeskedett eleddig, míg a fegyvertelenek maguk is elvesztek. „Tutti i Profeti armati vinsero ed i disarmati rovinarono.“ *) Utal Savonarolára, a ki elbukott, mihelyt a tömeg („la multitude“) kételkedni kezdett benne s neki nem volt módjában sem hiveit megerősíteni bizodalukban, sem hitet ébreszteni a kétkedőkben („à far credere i discredenti“). Ő csak szóval küzdött ellenségei ellen: Mózes fegyverrel is rendelkezett azok leverésére. Valamint Mózes, úgy Cyrus, Theus és Romulus, kiket Macchiavelli a fegyveres próféták mintaképeinek vall, fegyvertelen kezekkel szintén nem lettek volna képesek nagy terveik kivitelére. — A gyöngöbecstelen, kit mindenki megvet: az erősnek, ki eredményeket bir felmutatni, nem kell törődnie az ócsárlók pulya seregével; „oderint dum metuant!“ Szégyen akarni, de nem birni.

Csak a nála erőszakoskodássá fajult erély (virtu) teremthet tartós állapotokat. Ismételve és buzgón ajánlja a tisztán politikai álláspont fontosságát. A közönséges államtanok, úgymond, eszményi, vallásos elveket vesznek alapul, arra irányozzák figyelmüket, a minek lenni kellene; de azt, a mi való életünkben történik, oly nagy úr választja el a történni kellőtől: hogy annak, ki az utóbbira törekszik, elkerülhetetlenül bele kell buknia. Ő maga mégis — daczára e vigasztalan s mondhatni naturalistikus elveknek — nem ritkán téved theologikus, sőt babonás magyarázatokra is, péld. a „Discorsi II. 5“-ben, a hol a halálvész és vízáradásokat Istentől az emberekkel túltelt

*) Principe C. 6.

világ megtisztítására rendelt eszközöknek vallja; másutt pedig a csillagzatoknak az emberek szabad cselekvőségére gyakorolt befolyásáról szól, sőt egyenesen tagadja azt, hogy az ember szabad elhatározásu erkölcsi lény, s ebből folyólag a népek és államok fejlődésmenetét nem a jobb felé törekvő önálló tevékenység eredményének tekinti: hanem a jó és gonosz között majd ehhez, majd amahoz közelebb haladó szakadatlan körforgásnak tartja.

Az országok az általuk eszközlött változásokban legtöbbször rendről rendetlenségre törekszenek, mígnem ismét visszatérnek amahoz; mert nem lévén a dolgok természetében megállapodás, ha elérték a tökély azon fokát, melynél magasabbra nem fejlődhetnek, szükséges, hogy újra leszálljanak és megfordítva; ha már leszállottak s a rendetlenség következtében elérték az aljasság netovábbját, a honnan alább már nem sülyedhetnek: fölfelé irányozzák törekvéseiket, és így szállunk jóról rosra s emelkedünk a gonosztól újra a jó felé.*) Mert az erő nyugalmat teremt, a nyugalom tétlenséget szül, ez rendetlenséget eredményez, a rendetlenség pedig közzavart idéz elő; és épen így sarjad a zavarból rend, rendből erő s ebből a dicsőség és jó szerencse. A fejlődés e törvénye szerint minden újabb államforma a meglévőnek romlottságából állhat csak elő; ennek alapján történhetik csak meg minden átmenet a monarchiáról aristokratiára, erről a demokraciára és később anarchiára; mígnem a fejletlenség ismét szükségessé teszi a monarchát. Ugyanezért őszintén ajánlja fejedelmének, hogy a közromlottságot ne mulasztja el hasznára fordítani és saját czéljaira lehetőleg kiaknázni; épen nem javasolja annak végleges kiirtását, sőt határozottan kifejezi azon meggyőződését, hogy a

*) Storie 5.

fejedelemnek nem szabad a romlottságot és lázongást — melyek őt szükségessé tették — megölnie, mert ezzel a maga létjogczimét tenné semmivé s önmagát fölöslegessé. Vegye azért szolgálatába a romlottságot s csak lefegyverezni igyekezzék a lázadást.

Világos ezekből, hogy Macchiavelli törekvése fejedelme személyében a politikai absolutismusnak megtestesítésére irányul. Erre czélzó tanait tapasztalataiból meríté. Példányképe e részben, mint élete vázolásában is érintök, Borgia Caesar, VI. Sándor pápának fia volt, kit a XII. Lajos által neki ajándékozott valencziai érsekség uradalmi után valentinois-i herczegnek is neveztek s ki spanyol vadságot olasz elvetemültséggel egyesítve magában, minden kellékkal fel volt ruházva arra, hogy művészi találékonysággal alapítsa meg és mesterileg gyakorolja is a később „Macchiavellismus“ névvel jelzett szörnyü tanokat. — Törekvése az apró olasz államoknak egységes nagy monarchiává tömörítésére irányult. Fivére meggyilkoltatása után, melyben szintén bűnrészesnek tartották, letette az egyház bitorát, hogy világi uralomvágyát követve, nagyszabásu hódítási tervének kiviteléhez fogjon. A Romagna egész területét alig 8000 harczos élén rövid idő alatt meghódítván, legközelebb Bolognára vetette szemeit; majd Florenczre is vágyott s az ennek pártját fogó XII. Lajost Milanoban fölkeresve, megígérte neki, hogy ha nem fogja útját állani, ő egész erővel védelmezendi a francia király nápolyi érdekeit a spanyolok támadásai ellen. Ennek folytán francia segédhadakat is nyert s nyiltabban kezdte kitüntetni önző czéljait, mi miatt azonban legkitünőbb hadvezérei odahagyták táborát harczosaikkal együtt. A haderejében ez által jelentékenyen meggyöngült Borgia család, hazugság, álnok hitegetés és hiu ígéretek által iparkodott ellenségei ügyének ártani; s az eddig ingadozó

Florenz a francia királyt is Borgiához hajolni látván, bizalmas küldött által sietett ennek kegyét megnyerni s vele barátságos viszonyba helyezkedni.

Macchiavelli lett, mint látjuk, e kényes küldetéssel is megbizva; s hogy mily alaposan tanulmányozta ő e hatalombitorlónak iszonyu jellemét, elárulják követi jelentései. De kétségtelen az is, hogy e tanulmányozás közben Macchiavelli szívében tisztelő bámulat vert gyökeret e tökéletes zsarnok erőszakoskodó egyénisége iránt általában, kit győzhetetlennek tartott épen azért, hogy nem ismer egyéb czélt önmagánál. Oly fénylő nimbusban tűnt fel előtte, a vele folytatott tárgyalások közben is, Borgia alakja s oly elragadó hatást gyakorolt reá annak modora: hogy a signoria előtt gyöngének vallja tollát annak leírására. E varázs hatalma alatt dicsőíti Borgiát vezéreinek Oliverotto- és Vitellozzonak legyilkoltatásaért, kiknek vesztén Macchiavellinek, florenczi létére, nem igen volt ugyan oka sajnálkozni: de a végrehajtás módját még sem lett volna szabad csak helyeselnie sem. A gyanutalan vezérek Borgiát az ő parancsára meghódított Sinigaglia kapuinál fogadják; ez gyöngéden magához öleli őket, túlhalmozza elismerő és köszönő nyájaskodással, és lakására kísérteti magát általok. S ím alighogy szobáiba lépnek, rögtön parancsot ad bebörtönöztetésökre. Még ugyanazon éjjel ki is végeztette őket, a nélkül, hogy a törvényességnek csak látszatát is igyekezett volna megmenteni és diadalmas arcczal siet a vértetről Macchiavellit is értesíteni; miből némelyek Macchiavelli bűnrészességére következtetnek, a ki kétségkívül mindenkor szívvel lélekkel hódol e legnagyobb politikai gonosztevő elkábító varázsának s jelentéseiben soha egyetlen betüvel sem sejtet bármi csekély idegenkedést is e kigyóokosságu vérengző szörnyeteg személyétől; ellenkezőleg igen gyakran fejezi ki csodálatát

rendkívüli tehetségei iránt. Már ekkor kelle tehát magáévá tennie a gondolatot: hogy Borgia példányképe azon fejedelemnek, ki Italia ujjaalkotására hivatva leend.

S Macchiavelli ez eszméről akkor sem mondott le, midőn 1503-ban II. Gyula udvarában képviselősöködén, azon hírt vette, hogy a pápa Borgia Caesart a Tiberbe vettette; miről ő hasonlíthatatlan közönyösséggel értesíté a florenczieket. Igaz ugyan, hogy 1503. november 28-ki levelében Borgiára vonatkozva már így ír: „vedesi che i peccati suoi lo hanno poco a poco condotto alla penitenza, che Iddio lasci seguire il meglio!“ de e fohászszal nem tartotta megegyezhetetlennek, hogy tizenegy évvel később írt értekezésében az idegen erő és szerencse által hatalomra jutott „új fejedelmek“ követendő példányképeül egyenesen Borgiát ajánlja, ki egy nagy uralkodónak — szerinte — minden kellékét egyesíté magában s megtette mindazt, mit egy eszélyes és „erényes“ embernek meg kelle tennie, hogy megállapítsa hatalmát azon tartományokban, melyeket mások fegyvere és szerencséje szerzett meg számára. Megfontolván a herczeg mindezen tetteit, — írja a Principe VII. fejezetében — én őt nem ócsárolhatom, sőt inkább követendő példányképül állítom fel mindazok számára, kiket idegen fegyver vagy véletlen szerencse juttatott uralomra. S egész műve a Borgia Caesar eljárása szellemében van írva. Kérlelhetetlen következetességgel tanítja mindvégig, hogy a zsarnok mindig az igazságot, törvényességet, kegyelmet, vallást hordozza ugyan nyelvén; de ha érdekei az ellenkezőt kívánják, ne sokat törődjék azokkal; az ujdon keletkezett kormányoknál a kegyetlenség elkerülhetetlenül szükséges és azon kell lenniök, hogy alattvalóik inkább féljék, mint szeressék őket, föltevén, hogy a kettő együtt nem lehetséges. A kormányok czélja a fennállás, ez pedig csak kegyetlen-

kedés által biztosítható; mert az emberek általában hálátlanok, kétszínűek, makacsok lévén: a büntetés félelmével kell őket féken tartani.

Nyilván álnokságot tanácsol, azt írván, hogy elegendő valakitől fegyverét elkérni, a nélkül, hogy meg kellene mondani: én avval meg akarlak téged gyilkolni; akkor úgysis kielégíthetvén vágyadat, ha a fegyver már egyszer kezében van. Hasonlókat olvashatni „Discorsi“-jában is, melyben*) biztatóan hirdeti, hogy a kivégeztetések semmi veszélylyel sem járnak; mert a ki már meghalt, nem gondolhat többé boszura. Ebből következtetve, Romulust sem tartja kárhoztathatónak Tatius és fivére Remus meggyilkolásaért; sőt messzebb menve, követésre méltó példaként ajánlja az ő „Castruccio“-jának erényes tetteit és jeles tulajdonságait is, különös dicsérettel emelvén ki hősének azon elvét, hogy soha sem akart erő által győzni, ha csalárdság által győzhetett; mert szerinte a győzelemben van a dicsőség, nem pedig a módban. Ugyanezen elvből nem tudja kárhoztatni Macchiavelli a kegyetlenkedéseket sem, melyeknek tárgyalására a „Principé“-ben külön fejezetet**) szentel, élesen megkülönböztetvén a jól használt kegyetlenkedéseket a rosszul használtaktól (*crudeltà male o bene usate*). E tárgy körüli saját szerű tanait azon politikai gyilkos tettek elbeszélése alkalmából adja elő, melyek által a fermoi Oliverotto, a ki Macchiavelli korában élt, és a syrakusai Agathokles, a legelvetemültebb gonoszság útján, szilárd és rendezett hatalom birtokába jutott. Ez elbeszélését ugyanis a következő elmélkedéssel kíséri:

Jól használt kegyetlenkedéseknek mondhatni azokat, melyeket egyfolytában követünk el oly kényszerüség te-

*) Discorsi III. 6.

**) Principe C. 8.

kintetből, hogy magunkat hatalmi állásunkban biztosítsuk; e célunkat elérve, föl hagyunk amaz eszközökkel, vagy csak nagy ritkán alkalmazzuk azokat az alattvalók érdekében. Ellenben rosszul alkalmazottak azon kegyetlenkedések, melyek idővel nemhogy csökkennének, de mind gyakrabban vétetnek igénybe. A kik az első módot követik, Isten és emberek segélyével, meg fogják tarthatni országukat mint Agathokles. A kegyetlenkedéseiket rosszul alkalmazóknak alig fog ez sikerülni. Azért jól meg kell jegyezni, hogy valamely ország birtokbavételekor az elfoglalónak egyszerre tanácsos csak elkövetni mindazon rémtetteket, melyekre magát kényszerítve látja; nehogy az idő folytával napról napra megújítani kényszerüljön azokat. Ez ismétlések elkerülése által sikerülend neki jó tetteivel a magukat biztonságban érző alattvalók vonzalmát megnyernie. Ki akár félelemből, akár rossz tanácsosokra hallgatva, másképp cselekszik: kényszerítve lesz a gyilkot folyton kézben tartani s nem fog alattvalóira támaszkodhatni, a kik az örökösen ismétlődő sérelmek elől soha sem fogják magukat biztonságban érezhetni. Egyszerre kell tehát a bántalmak egész teljét foganatosítani, hogy izlelgetésökre idő nem lévén, kevésbé sértőknek tünjenek föl. Ellenben a jótéteményeket időnkint kell gyakorolni, hogy járhatásuk folyton meg-megújuló legyen. S mindenek fölött arra kell a fejedelemnek mindenkor törekednie, hogy útját szegje minden eshetőségnek, mely őt akár a rossz, akár a jó gyakorlásának itt ajánlott módjától eltéríthetné; mert a kényszerhelyzet beálltával már késő lesz nemcsak a rossz, de a jó is, mely legott elveszti hatását, mihelyt kierőszakoltnak fog látszani az alattvalók előtt, kik ezért nem érzendik magukat hálára kötelezve.

E leverő tanok általában az ember, de különösen a nép természetének gyöngeségére vannak alapítva, s később

Hobbes és Haller által az absolutistikus államtan tudományos irányelveül lettek elfogadva. A modern absolutismus, mint azt Hobbes*) és Haller**) rendszerében látjuk, nem különbözik a Macchiavelli „jól alkalmazott kegyetlenkedés“-i elméletétől, csak hogy az elv tetszetősb szavakban lett kifejezve „a trón atyai hatalma“ nevezet által.

Macchiavelli is atyáskodó hatalmat óhajtott adni fejedelmének s célja volt népszerű zsarnokot nevelni kormányzati szabályai által. Kitetszik ez „Principe“-je „Del principato civile“ feliratu IX. fejezetéből. A principati civili alatt érti ő, hogy saját szavaival éljünk, azon fejedelemségeket, melyekre valaki vagy a nép, vagy a nagyok kegye által emelkedik. Nagyobb állandóságot jósol és tisztelettel szól az előbbiekről, míg az aristokrátiára támaszkodó fejedelemségeket bizonytalanoknak és veszélyeztetetteknek mondja.

Feltűnően elüt e fejezet még hangjára nézve is, úgy az előzők- mint az utána következőktől.

A fejedelemség — úgymond — vagy a nép, vagy az országnagyok által létesül a szerint, a mint e pártok egyike vagy másika jut azon helyzetbe, hogy azt megteremtse. Mert ha a nagyok látják, hogy nem képesek tovább mérközni a néppel, tekintetök soraik legkiválóbb alakjára irányul, kit aztán fejedelemmé tesznek, hogy annak védve alatt folytathassák üzelveiket. A nép is egy emberbe veti

*) Az angol Hobbes Tamás szül. Malmesbury-ben 1588. † 1679.

**) A német Haller K. L., a szent szövetség kanonistája, „Az államtudományok restauratiójá“-ban kelt védelmére kora uralkodói absolutismusának; hévvel vitatván, hogy az uralkodók hatalma nem szerződésen, hanem természeti s öröklött birtokjogon alapszik. „Valamint e birtokjog az állam fölött van, úgy állanak a fejedelmek a nép fölött is, mely a fejedelmekhez (köréjük mint földesurak és családatyák köré csoportosulva) szolgálai viszonyban áll.“ L. Dr. Weber „A vil. tört. tank.“ IV. k. 127. és k. lapj.

bizalmát, mihelyt látja, hogy a nagyoknak ellenállani nem képes; azt azután fejedelemségre emeli, hogy tekintélye által védelmezve legyen. A nagyok segítségével országgló fejedelem több nehézséggel találkozik hatalma megszilárdítása körül, mint a nép választottja; mert amaz uralkodó környezetében igen sokan lesznek, kik magukat vele egyranguaknak tartják s kiket kellőleg soha sem fog kormányozhatni. De a kit népkegy emelt a trónra, egyedül áll azon, és senki sincs, vagy csak kevesen vannak körülötte, kik készséggel nem engedelmeskednek parancsainak. Ezenkívül nem is lehet a nagyok iránt becsülettel és mások érdekeinek megsértése nélkül engedékenységet tanusítani, de mindenkor megtéhetni ezt a néppel szemben; mert a nép törekvései mindig becsületesebbek, mint a hatalmasokéi, míg ugyanis ezek folyton mások elnyomására törnek, addig a nép nem kíván egyebet, mint hogy ő maga ne legyen elnyomva. Ehhez járul még az is, hogy az ellenséges néppel szemben mindig veszélyeztetve van a trón, mert ellensége nagyszámu; az országnagyok ellen könnyebben biztosítható, mert azok kevesebben vannak. A legrosszabb, mi egy fejedelmet népe részéről érhet, az, hogy elhagyatik általa; az ellenséges érzelmű országnagyok részéről nemcsak az elhagyatás, de a megtámadtatás veszélyének is ki van téve az uralkodó Végre a fejedelem kénytelen mindig egy és ugyanazon néppel együtt élni, nem így az aristokratákkal, kiket bármely napon tönkre tehet, vagy fölemelhet, tetszése szerint ruház föl méltóságokkal és fosztja meg őket azoktól.*)

E sorokban Macchiavelli határozottan nyilatkozik a társadalom politikai alkotó elemei közti ellentétről. Az aristokrata és demokrata osztályokban s ezek elkerülhe-

*) Principe C. 9.

tetlen összeütközésében látja ő az államalakulatok és szervezetek minden megrázkódásának alapokat s fejedelmének java és hatalma tekintetéből a nép pártjára áll az önző czélokot követő nemességgel szemben. S míg egyebüttl korának népét nem tartja elég erősnek Italia politikai életének továbbfejlesztésére: itt kifejezett elvöböl folyólag a népet bizonyos tekintetben megtisztelő nyilatkozatot tesz, azt állítván, hogy a nép törekvései mindig becsületesebbek a hatalmasokéinál. Ehhez még azon biztosítást csatolja, hogy a nép nem kíván egyebet, csak azt, hogy ne nyomják el őt, a mi a nép erejére nézve ugyan nem igen hizelgő, de annak eredeti tiszta s gyermekded jellemét csaknem megható módon jelzi. Ugyanezen fejezet további folyamában még azon jelentékeny nyilatkozatot teszi Macchiavelli, hogy egy elhatározott, tetterös fejedelem, kinek szive helyén van; ki parancsolni tud; a szükségben el nem csügged s mulasztásokat el nem követ; soha sem fogja magát a néptől megcsalatra látni s mindenkor meg fog győződhetni, hogy jó alapra épített.

Itt, a zsarnokság kátéjának tanai közepett, szentel tehát Macchiavelli a népszellem legbensőbb vonásainak lelkes, megdicsőítő szavakat. Jól jegyzi meg egyik kritikus, hogy a „Principe“ e helye, a kétségbeeset szorongó kebel jámbor fohászakint hangzik s a „principato civile“ egész fejezete közel jár az alkotmányos kormányformák eszméjéhez, melynek az államalkotó ellentétes elemek örök ütközéseinek elhárítása czéljából a korlátolt egyeduralomban kellene legközvetlenebb megtestesülést lelnie.

Nem lehet azonban félreismernünk az inteniókat, melyek Macchiavellivel e fejezetet iratták. Eltekintve az aristokraták ellen érzett gyűlölettől, melyet nem birt elfojtani szívében, a korlátlan kényúr zsarnokságot hirdető oktatója, ki már előzőleg elmondotta becsmérő nézeteit,

úgy az emberek felől általában, mint a román népekről különösen: a nép szeretetét ép úgy nélkülözhetetlen emeltyünek ismerte a fejedelmi hatalomra nézve, mint később Richelieu, a ki a „Del principato civile“ szavainál nem kevesebb melegséggel mondja: „Testament Politique“-jában „que le dernier point de la puissance des princes doit consister en la possession du coeur de ses sujets“; hanem azért nem tartózkodik a népet épenséggel meg nem tisztelő ily szavaktól sem: „Il les (t. i. les peuples) faut comparer aux mulets, qui étant accoutumés à la charge, se gâtent par un long repos plus que par le travail etc.“

„Principéje“ X. fejezetében ismételve visszatér Macchiavelli azon Tacitusra emlékeztető ismertetésre, melylyel a „Ritratti delle cose dell' alemagna“-ban találkozunk; hol a németeket a világ romlásának nevezett román népek rovására égis magasztalja.

Ajánlja e szakaszban, hogy a hadsereggel nem rendelkező kisebb fejedelmek (principini) is hadi erődítésekkel lássák el fővárosukat, hogy megtámadtatás esetén népekkel legyen hol megvonniok magukat. Italiára nézve is, mint már fönnebb láttuk, csak a katonai szervezkedéstől várt üdvöt. Az egyháztól mitsem remélt, sőt a „Principe“ XI. fejezetében keserü gúnynyal szól az egyházi állam belserveszeteről s különösen Róma világi uralmáról.

Azon a „Discorsi“-ban is kifejezett erős meggyőződése, hogy Italia romlásának és állapotai ziláltságának tulajdonképeni alapoka az egyházban és annak hibás világi szervezetében rejlik: az ellenkező szélsőséghez vezette Macchiavellit, t. i. a háboruhoz. XII. XIII. és XIV. fejezetében, általunk már élete vázolósa közben is érintett hadserveszeterési nézeteit adja elő. Italia honvédelmi viszonyain végig tekintve, a fejedelmi hatalom legbiztosabb támaszát a katonai állam megteremtésében látja. Ezt kell szervez-

nie a fejedelemnek minden előnyei- és rémségeivel. A háboru s az általa létesíthető rend és fegyelem szerinte az egyedüli művészet, melynek segélyével a fejedelmek föntarthatják magukat. Az állam eszméje, úgymond a katonai szervezkedés által elért békében rejlik. A szolgaságba hajtott és meggyalázott Italia azonban csak önfegyverei által törhet magának utat az előhaladhatásra, megszabadulván a nyílt ellenségnél is többet ártó zsoldos hadaktól.

Kétséggkívül ez Macchiavellinek legéletrevalóbb eszméje. Ebből folyólag fejedelmét hadvezérré akarja nevelni s azt tartja, hogy annak minden figyelmét a stratégiára és erődítési munkálatokra kell irányoznia s tartománya minden alkalmasabb védelmi pontját alaposan meg kell ismernie. De Macchiavelli e részben is túlhajtott a kellő határokon. Terve értelmében ugyanis a társadalom állandóan hadi lábra volna helyezve, nem lévén a szerencsétlen tönkrejutott emberiség számára alkalmasabb fék a meg nem szűnő ostromállapotnál.

A keresztény vallásnak megalázódást, megnyugvást hirdető tanaiban látván a harczias szellem csökkenésének főokát: a régi Róma erkölcsére irányozza honfiai figyelmét a „Dell' arte della Guerra“ hét könyvében is, hol Italia elaljasodása miatt első sorban nem a népet, hanem annak harcziatlan fejedelmeit korholja. Teljes meggyőződéssel engedte át magát azon gondolatnak, hogy a régi Róma hadi szervezete, nemzeti katonasága, az újabb italiai államokban is létesíthető. Nemzete jólétét csak a régi Rómához visszatérés útján elérhetőnek: e szempontból itél az egész középkor felől, melyet nyilván a népek elfajzása korszakának mond, s a politikai fejlődés egyedül helyes célját a nemzeti és állami egységben látja. E cél elérésére nincs más eszköze a háborunál.

Láttuk minő eszményt alkotott magának „Principé“-je átkos és piszkos tanai közepett az ő fegyveres prófétájáról. Az ő gyakorlati tanácsai szolgáltatnak alapot a későbbi absolutista államtanárok elméleteinek s Macchiavellinek az államot a háboruval azonosító felfogása semmivel sem különbözik az absolutismus államtanának Hobbes által formulázott s általánosan elfogadott alapelvétől, melyet a bellum omnium contra omnes megrendítőleg fejez ki.

* * *

Macchiavelli műve eddig ismertetett részeiben, előadván a módokat és eszközöket, melyek által a fejedelmi hatalmat megalapíthatónak véli: áttér a fejedelem személységére, következő fejezetében előadva annak physiológiáját, alapos tanítást ad a felől, miként kell a fejedelmi hatalmat kezelnie.

A XV. fejezetben némi igazoló okoskodást bocsátva elő, áttér a már érintettük tanra, hogy a fejedelemnek meg kell tanulnia nem jónak is lenni. A következőkben aztán rohamosan fejlik ki a Macchiavellismus teljes áljasága s nyilvánvalóvá leszen szervezetének minden alkotó része legtitkosabb rugóival. A fejedelmet a legundokabb szerepű színész személyében állítja elénk, kitől oly gonosz ügyességet követel, hogy játékában ne tegye észrevehetővé a művészet és természet közti határt, s a ki az által, hogy önmagát, való egyediségét örökösen megtagadva legyőzi: egyszersmind mások fölött is uralkodni és győzedelmeskedni fog szakadatlanul. Különösen a XVII. és XVIII. fejezeteknek tulajdonítható, hogy a közvélemény „Macchiavellismus“ névvel jelöli az ármány, álnokság, csalás és elvetemültség alapján álló politikát általában. Az előrebocsátottakban is láttunk már részleteket ezekből. A XVII. fejezet a kegyetlenkedés és szelidségről szólva, azon kér-

dés szellőztetésével foglalkozik: vajjon jobb-e a fejedelemnek félve mint szeretve lennie alattvalói által? Részben a jól alkalmazott kegyetlenkedésről mondottakkal válaszol e kérdésre s az uralkodó embertelenségeit Virgilius Didójával is mentegettetí: „Onde Virgilio per la bocca di Didone escusa l'inumanità del suo regno per essere quello nuovo, dicendo.“

„Res dura, et regni novitas me talia cogunt. Moliri, et late fines custode tueri.“

Ő úgy véli, hogy a fejedelemre nézve ép oly kívánatos szeretve mint félve lenni alattvalóitól; de mivel e kettő bajosan egyeztethető össze, sokkal jobb az alattvalók félelme szeretetöknél. Mert az emberekről kivétel nélkül mondhatni, hogy hálátlanok, változó érzésűek, hizelgők, kislelkűek és haszonvágók; míg javukra cselekszel, addig tiéd, véröket, életöket, gyermekeiket áldozatul adják érted (ha nem veszed mindjárt igénybe az ajánlottakat); mihelyt azonban a szükséggel állnak szemben, cserben hagynak. És a szavakban bizó fejedelem tönkre juthat miattok; mert a hajlandóságok, melyeket az ember jutalomként, nem pedig lelkinagyság és nemesség által szerez meg a maga számára, kamatra adott tőkéhez hasonlíthatnak, melyek nem lévén kezünkben, nem fordíthatjuk azokat kellő időben céljainkra. És az emberek kevésbé tartózkodnak egy szeretett, mint egy rettegett egyén megsértésétől; mert a szeretet csak a hálaérzet gyöngye kötelékén függ, melyet az emberek rosszassága és önzése legott eltép, mihelyt érdekek kívánja; ellenben a félelem a büntetés bilincseire van lánczolva, mely soha sem fog kezed ügyéből hiányzani. Mindazáltal a fejedelemnek úgy kell magát félelmissé tennie, hogy ha nem is nyerheti meg alattvalói szeretetét, legalább gyűlöletöket elkerülje. Ezt pedig igen könnyen elérheti, csak alattvalóinak vagyonát és feleségét

meg ne kívánja. S ha kénytelen volna valamely polgárnak életére törni, ezt csak úgy teheti, ha igazolásul elégséges okot talált. Mindenek fölött azonban tisztelnie kell mások birtokjogát, mert az embereket nem kevésbbé bántja atyai örökségüknek, mint atyjoknak elvesztése. Különben a birtokelkobzásra mindig található igazoló okokat, s a ki rablásból kezd élni, mindig tud felhozni érveket, melyek szerint joggal sajátítja el a mások javait; ellenkezőleg az élet ellen intézett merényletek ritkábbak, s igazolásuk is nehezebb. De a fejedelem, seregének élén hadcsapatai fölött parancsnokolva, soha sem fog a felől aggodni, hogy kegyetlennek nevezhetik őt, mert e név nélkül egy sereg sem maradt sokáig egységben, s egy ügy sem jutott diadalra.

Nyiltan tanítja, hogy a fejedelemnek csak azon bűnök gyalázatát kell kerülnie, melyek megfoszthatnák őt birodalmától; ellenben nem kell törődnie a szégyennel, mely oly bűnök után háramlik nevére, a milyenek nélkül csak nagy nehézségekkel küzdve tarthatta volna fenn uralmát. A fejedelemnek ezek szerint legbensőbb emberi énjét kell tönkre tennie, hogy annak árán államát és trónját megtartani képes legyen. E mellett Macchiavelli tényleges szükségességnek tartja, hogy az emberi nemnek legyen egy oly osztálya, melynek tagjai az ő „fejedelmében“ lerakott politikai elvek valósítására szükséges talentumával birjanak a legszélso elvetemültségnek.

Pedig bármi szomorúak voltak légyen ama kor politikai viszonyai; bármennyire elválasztotta a morált az olasz államférfiak sikert imádó praxisa a politikától: nem lehet igazoltnak, sőt menthetőnek is csak nehezen lehet tartanunk azt a mintaképet, melyet Macchiavelli rajzol a fejedelem számára értekezése XVIII. §-ában.

Mindenki tudja — mondja ebben — mily dicsérendő

egy fejedelemben a szótartás, egyenesség és becsületesség. De az idők tapasztalása bizonyítja, hogy csak azon fejedelmek vittek végbe nagy dolgokat, kik kevésbe vették adott szavakat s jól értettek mások rászedéséhez; ellenben azok, kik mindig lovagiasan jártak el, végre is csak maguknak ártottak.

Két módja van a küzdelemnek, úgymond; egyik törvénnyel, másik erőhatalommal vívatik. Az első emberekhez, a másik állatokhoz illő. De az első elégtelensége esetén az ember is kénytelen a másikkal folyamodni. A fejedelemnek tehát épen úgy otthon kell éreznie magát valamely vadállati, akár csak emberi szerepében. Erre figyelmeztetnek a régiek is képlettel, midőn egy Achillest s más fejedelmeket Chiron centaurus által neveltetnek; jelezni akarván, hogy a mesterükhez hasonlítani kellő tanítványok is két természetet egyesítsenek magukban. Már ha a fejedelemnek a vadállatot kell magára öltenie, legyen róka s legyen oroszlán. Rókának kell lennie, hogy kikerülni tudja a neki vetett töröket, s oroszlánnak, hogy elég erős legyen a körülötte ólálkodó farkasok elrettentésére. Igen rosszul cselekszenek azok, kik csak az oroszlánszerepre készülnek; az okos fejedelemnek soha sem kell szavát tartania, ha az kárára volna. Lehetne kárhoz-tatni ez elvet, ha minden embert jónak ismernénk; de mivel az emberek gonoszak és szőszegők: neked sem kell ígéretedet megtartanod, s bizonyosan mindig fogsz találni tisztességes leplet, melylyel tettetted szépítheted. Ezer új példát hozhatnék föl s kimutathatnám, mennyi ígéret, mily sok szerződés lett hitszegőleg megtörve, s hogy minden vállalat épen azon fejedelemnek sikerült legszebb eredménnyel, a ki legjobban értett a rókaszerephez. E rókaság elleplezéséhez azonban szintén kell érteni, és igen jól el lehet azt takarni; mert az emberek oly együgyűek s

annyira megszokták mindenben a körülményekhez alkalmazkodást, hogy a csalni akaró mindig talál olyat, a ki megcsalhatja magát. Csak VI. Sándorra utalok. Ő mindig csalt; ember nem értett még jobban a rábeszélés művészetéhez mint ő; senki sem ígért szörnyűbb esküvéssel és nem tartá szavát kevésbbé: mégis mindig sikerült neki a csalás, mert ki tudta fürkészni embereinek gyöngé oldalát. Nem szükséges a fejedelemnek mindazon érényekkel birnia, melyeket alattvalói tőle várhatnak; csak színlelni tudja azokat. Sőt azt merem állítani, hogy azon érények együttes bírása épen oly veszélyes volna, a mily előnyös lehet színlésök. Szelidnek, hűnek, lovagiasnak, megvesztegethetlennek, vallásosnak kell látszanod; de tanulj önuralmat s szükség esetén tégy ellenkezőleg. A fejedelmek általában s különösen egy új fejedelem nem is teheti mindig azt, a mit a közönséges emberek erkölcs-tana jónak ismer. Az állam érdekei sokszor kényszerítik őt szó-, sőt eszközözésre s a hálaérzet, humanitás és religió szabványainak lábball tiprására. A szerencse szellőjének fuvallata irányára kell figyelmét fordítania; a jót csak addig kell követnie, míg lehet; de habozás nélkül kell gonoszságot is cselekednie, ha nincs más mód érdekei megmentésére.

Mindenki annak ismer, mondja folytatólag, a minék látszol; de senki sem tudja jóformán, hogy mi vagy valóban, s ha tudják is némelyek, ezeknek kis száma nem mer az államfőnek védpajzsul szolgáló tömeggel ellenkezni. Senki sincs a fejedelem ténykedésének megbirálására hivatva, rendesen csak eredményeit szokták tekintetbe venni. Egyedüli feladata államát megtartani s e cél elérésére alkalmazott bármely eszközt jónak tart és dicsérettel említ a világ. Mert a tömeg látszat után indul s a sikernek tapsol. A világon pedig nincs egyéb a tömegnél (e nel mondo

non è se non volgo) s a gondolkodók csekély száma csak akkor érvényesítheti magát, ha a sokaságnak nincs kire támaszkodnia. Napjaink bizonyos fejedelme, kit jobb meg nem nevezni (kath. Ferdinandra czéloz), örökké békét és hűséget prédikál, pedig egyiknek ép oly elkeseredett ellensége, mint a másiknak, és ha ő maga akár a békét, akár az adott szót tiszteletben tartja vala: akárhányszor elveszíthette volna vagy tekintélyét, vagy birodalmát.

Macchiavelli itt a zsarnokság és politikai csalás legfélelmesebb segédeszközeire utal; mely segédeszközök a könnyen megvesztegethető s tévútra vezethető közvélemény alávalóságában rejlenek. Az itt értett közvélemény azonban, melyre Macchiavelli óta is oly sok államcsíny támaszkodott, ép oly kevésbé teszi a nép benső meggyőződését, a mily kevésbé lehet egyértelmű a tömeg a néppel.

Az úgynevezett tömeg nem ismer a cselekvésre elhatározólag ható elveket, a tényeknek örvend, érdekeknek találja az eseményeket, melyek annyira lekötik figyelmét, hogy nem ér rá ezek mellett a szereplők benső gonoszságára gondolni. De e tömeg mögött áll a lelke öntudatával bíró nép ép úgy, mint az örökké megmáshatatlán elv az ármányos cselekvés mögött. A történelem legszebb pillanataiban, midőn az embernem megemlékezők magasabb eredete s hivatása felől, mindig áttörte a nép a tömeget s ugyanekkor uralkodott az elv is a cselekvényekben.

Azért Macchiavelli is csak az erőszak politikájának külső sikereit alapítja azon állításra, hogy a világ értelmetlen tömegek hazája, s következő fejezetében alkalmazkodási szabályokkal támogatja a fejedelmet; „che si debbe fuggire l'essere disprezzato ed odiodato“.

Huszonegyedik fejezetével szeretetreméltóságra akarja oktatni a legszörnyűbb és aljasabb ármánykodásra meg-

tanított zsarnokot: Debbe ancora un principe mostrarsi amatore della virtù, ed onorare gli eccellenti in ciascuna arte. Appresso debbe animare i suoi cittadini di poter quietamente esercitare gli esercizi loro, e nella mercanzia, e nell' agricoltura, ed in ogni altro esercizio degli uomini, acciocchè quello non si astenga di ornare le sue possessioni per timore che le non gli siano tolte, e quell' altro di aprire un traffico per paura delle taglie; ma deve preparare premia chi vuol fare queste cose, ed a qualunque pensa in qualunque modo di ampliare la sua città o il suo stato. Debbe oltre a questo ne' tempi convenienti dell' anno tenere occupati i popoli con feste e spettacoli; dare di se esempio di umanità e di munificenza; tenendo sempre ferma nondimanco la maestà della dignità sua etc. *)

* * *

A legmélyebb alávalóság és rendszeres család azon tanai, melyekkel Macchiavelli „Principé“-jében találkozunk, nem is kizárólag e művében fordulnak elő; hangoztatva vannak ezek péld. a Livius fölött tartott beszélgetésekben is, melynek egyik fejezete, a fejedelemtől szóló értekezés fönebb ismertetett XVIII. §-ával, címében is teljesen megegyez: Che le promesse fatte per forza non si debbono osservare; e a többi között ezeket mondja: E non solamente non si osservano tra i principi le promesse forzate, quando e' manca la forza, ma non si osservano ancora tutte le altre promesse, quando e' mancano le ragioni che le fanno promettere. Il che se è cosa laudabile o no, o se da un principe si debbono osservare simili modi o no, largamente è disputato da noi nel nostro trattato del principe etc.

*) Principe C. XXI.

Különböző műveiben mutatkozó e megegyezés is eléggé bizonyítja, hogy épen e tanok fejezik ki legigazabban Macchiavellinek emberek és politika felől táplált nézeteit, melyekről tisztán moralis szempontból igen könnyü ítéletet mondanunk; mert minden romlatlan érzésü ember bírálata e részben szükségképen csakis föltétlenül kárhoztató lehet. Általános hibái, sőt bűnei e részben azon alaptévedésen sarkallanak, melyet ő maga következő szavakkal fejez ki s többször ismétel „Discorsi“-jában: Ma gli nomini pigliano certe vie dell mezzo, che sono dannosissime; perche non sanno essere nè tutti buoni, nè tutti cattivi.

De nem is az erkölcsi érték szempontjából foglalkoznak Macchiavelli politikai irataival azon írók, kiknek díszes száma egész Macchiavelli-irodalmat hozott létre, s kiknek sorában épen úgy találkozunk első rangu uralkodókkal, nagy Frigyes és a még nagyobb Napolen személyében, mint az állam- és történettudományok legkitünőbb s legavatottabb művelőivel a világ minden művelt nemzetének kebeléből. S a politikusok és történetírók e nagy számának véleménye Macchiavellit illetőleg épen nem oly egységes és összhangzó, mint a moralistáké. Találkoznak közöttük Macchiavellinek föltétlen védői és dicsérői, de nem hiányzanak föltétlen kárhoztatói sem.

Rendkívül ki kellene szélesítenünk ez értekezés keretét, ha benne mindarra ki akarnánk terjeszkedni, mi Macchiavelli tanai mellett és ellenök felhozott. Föltétlen védőit elragadta azon nemes hang, melylyel művét a Medicieknek, mint Italia megváltóinak, figyelmébe ajánlja, biztosítván őket, hogy Olaszország egy polgára sem fogja tőlük megvonni támogatását, mert mindegyik belesömörlött már a barbár uralomba. Karolja fel tehát dicső családokat — így végzi Macchiavelli — ez ügyet azon

bátorsággal és biztos reménnyel, melyet minden jogos vállalat megérdemel, hogy zászlótok alatt újra dicsővé legyen a hon s beteljesüljenek Petrarca ígái:

„Virtu contro al furore
Prenderà l'arme, e fia il combatter corto:
Che l'antico valore
Negli Italici cuor non è ancor morto.“

Ámde e nagy czél sem szentelheti meg azon eszközöket, melyeket Macchiavelli ajánl annak kivívására, s melyek felől bíráló megjegyzéseket elszórtan, már ismeretetésök közben is hangoztattunk. A következőkben még, az általános méltatás mellett, az ellentett itéletek összeegyeztetését szándékunk megkísérteni.

* * *

Semmi sem kétségtelenebb, mint hogy a bíráló feladata sem föltétlen dicsérés, sem kizárólagos gyalázás által meg nem oldható. A Macchiavelli élete és tanai ellentétessége által előállott talány, mint már bevezető sorainkban is jeleztük, csakis kora és nemzete jellemének tekintetbe vételével fejthető meg; e nélkül a morálnak az államtudománytól általa eszközölt teljes elválasztása vagy semmiképen sem, vagy csak a leggyalázatosabb személyes elvetemültségre utalás által lenne megmagyarázható.

Épen ezért nem szabad Macchiavelli személyiségének bírálatánál szem elől téveszteni a műve céljaul vallott eszmét, mely hazájának a barbarok nyomasztó uralma alól leendő felszabadításában állott, s a minek megvalósítására Macchiavelli valóságos olasz szenvedélyességgel törekedett.

Teljesen és tisztán tárgyilagos szempontból veendő vizsgálat alá azon második kérdés: mit kell Macchiavelli

politikai tanairól tartanunk, egészen eltekintve az erkölcs-tan követelményeitől.

E részben igen kevés, és pedig csak teljesen téves álláspontu vagy elfogult kritikus ítélete nem egyező azon nézettel, hogy Macchiavelli iratai kettős tekintetben is méltó helyet foglalnak el, s a továbbfejlesztés érdemével is bírnak az államtudományt tárgyaló művek sorában. *) Egyrészt ugyanis nagy számmal foglalnak magukban oly tételket, melyeket a legszerencsésebb élelművészek s alapos megfigyelő tehetségnek eredményeiül kell vallanunk. Találkozunk műveinek lapjain oly igazságokkal is, melyekről csak általános elismeréssel szólhatni, s melyek örökérvényű elvek gyanánt a cselekvés zsinórmértékeül tekinthetők. Másrészt pedig módszerével adott új irányt a tudomány művelőinek. Aristoteles óta ő volt az első, ki a történet-elbeszélte vagy önmaga által tapasztalt tények okai után fürkészve, az egyes jelenségekből mint okozatokból az okokra következtetett.

Ez még természetesen nem tökéletes s legkevésbbé rendszeres tudomány: de az *inductio e methodusa* képezheti csak egyedül biztos alapját minden tapasztalati tudománynak, a melyek közül pedig az államtudományt sem lehet kivennünk. Lehet, hogy nem minden, e módon levont következtetésünk leszen helyes is egyszersmind; de legalább meg lesz világítva a tudomány egész tere, s tájékozhatni fogjuk magunkat a tapasztalatok hasznosítása körül.

De mindemellett sem mondható Macchiavelli e téren kifejtett munkálata lényegében sikerültnek. Nyomós kifogások támaszthatók ellene, akár általánosság szempontjából tekintjük tanait, vagyis úgy fogjuk fel azokat, mint a

*) L. Robert v. Mohl: „Die Gesch. und Liter. der Staatwiss.“ (Erlangen 1858.)

melyek minden államban, minden időben s bármely politikai s társadalmi viszonyok között is igényt tartanak az érvényesülésre; akár pedig csak bizonyos célhoz alkalmazkodó utasításokat látunk azokban, melyek concret állapotok által létesítette, ezek megszűntével nem számítanak fönmaradásra.

Igazságtalanság volna részünkről oly szempontból itélni Macchiavelli tanai fölött, mintha ő általános és föltétlen érvényűeknek akarta volna tekintetni azokat. A fejedelemről s hadi tudományról írt művei kétségkívül csakis hazája azon időszerinti viszonyainak rendezését czélozzák; sőt Livius fölött tartott beszélgetései is, bármily általánosságban irattak, állandóan egy italiai szabad állam életét tartják szem előtt. Oly ellenvetések tehát, melyek azt kifogásolnák, hogy Macchiavelli egyes tételei nem felelnek meg különböző viszonyok szükségleteinek, önmagukban véve alaposak lehetnek ugyan, de nem sújthatják egyszersmind Macchiavellit, kinek nem volt célja általános érvényű tanokat hirdetni.

Az általánosság e szempontját még sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül nem ugyan a személy, de tanainak méltatásánál; mert Macchiavelli műveinek épen ezen fel-fogásával találkozunk az életben leggyakrabban, s azok ellen e részben kétségkívül igen fontos kifogásokat lehet és kell is tenni.

Mindenekelőtt világos, hogy Macchiavelli nem tesz különbséget az újkori állam s a régiek állama közt. Pedig ezek közt rendkívül nagy és lényeges a különbség; mert míg amaz feladatául tekinti az egyes államtagok támogatását az állami összerő által, addig emebben az egyén csak az egésznek részekint s annak fentartására szolgáló eszköz gyanánt tekintetett, s csakis mint ilyen részesült némi figyelemben. Macchiavelli nem ismer más állami

feladatot, mint jóban-roszban követni és folytatni a régiek, nevezetesen a rómaiak államéletét. E követelménnyel áll szemben, s erre czéloz s erre van számítva minden ajánlott eszköz is.

Nem kevésbé jogosult kifogás alá esik azon kicsinylő s becsmérő felfogás, mely Macchiavellinek az emberekről szóló tanaiban nyilvánul.

Nem igaz, hogy az emberek egyetemesen s általában rozszak; hogy mindig a gonoszság útján haladnak, ha csak a hatalom kényszere le nem tereli őket arról; hogy e szerint bennök semmi fennköltebb érzés nem él, a melyet tehát az államtan nem is tisztelhet s arra nem is támaszkodhatik. Ily vigasztalan, sivár, de szerencsére egyszer-smind igaztalan felfogás következményei kettős tekintetben károsak. Míg ugyanis egyrészt ez embergyűlölet a nép iránt zord és lealázó bánásmódra késztet, mely pedig nemcsak czéltalan, de egyszer-smind és épen a legjobbakra nézve elkeserítő is: másrészt az emberben semmi nemesebbet nem látó politika természetesen figyelmen kívül fogja hagyni az emberek minden magasabb szükségletét, s működése ez által épen a népet legérzékenyebb szakaiban hiányos és hézagos leend.

Vége azért sem szolgálhatnak Macchiavelli tanai általános államtan gyanánt, mert az általa is elismert különféle államalakulatok közül csakis a népuralmi s az újonnan részben árulás útján alapított korlátlan egyeduralmit teszi vizsgálódásai tárgyaul. Az öröklő fejedelemségről, melynek előnyeit csaknem fájó irigységgel emeli ki, nem akar szóllani; az egyházi fejedelemségek államtanának tárgyalásától keserü gúnnyal menti föl magát, azt mondván, hogy józan emberi ész azokkal nem is foglalkozhatik; az aristokrátiát pedig sokkal inkább gyűlöli, hogysesem azt is figyelme méltatná.

Legjobb esetben tehát az államtudomány egyetemes rendszerének csak egy kis töredékét láthatjuk Macchiavelli tanaiban, melyek általános alkalmazhatósága annál kevésbé engedhető meg, minthogy szerzőjük is bevallja, hogy különböző államformák különböző szabályok szerint is kormányozandók.

De ha úgy tekintjük is Macchiavelli tanácsait, a mint azokat csakugyan tekintenünk kell, t. i. olyanok gyanánt, melyek csak bizonyos korra és szorosán körülírt körülményekhez voltak alkalmazva: akkor is azt fogjuk találni, hogy azok nemhogy közelebb vezetnének az általok elérni óhajtott célhoz; sőt attól mindinkább eltávolítanak.

Kétségtelen ugyanis, hogy a hitszegés és cselszövények, legalább az esetben, ha oly célból vétetnek igénybe, hogy általok valaki a hatalom birtokába jusson s abban magát megerősítse, rövid idő alatt épen a cselszöveget semmisítik meg; mert bármily romlottak volnának is az emberek, oly bárgyuaknak nem gondolhatók, hogy bizalmukban a Macchiavelli ajánlotta ármánykodások által meg ne rendüljenek; a bizalmatlanság pedig minden további eredményt lehetetlenné tesz.

Az pedig épenséggel nagy tévedésére mutat az ítélő tehetségnek, ha Macchiavelli azt hitte, hogy egy megromlott nép a kényuralom által megedződik és a szabadságra képesebbé neveltethetik. A terv sikerülte esetén az elnyomott és sértegetett népnek még mélyebb sülyedése állott volna be; s kérdés, vajjon a tetterő, melyre Macchiavelli oly igen számít, az alárendelt helyzetben, sőt épen ez által, csakugyan felébredt volna-e a nép lelkében? A népuralomban mutatkozó végcél, mint fönnebb is láttuk, ily körülmények között rendkívül veszélyeztetve leendett. Mert megtörténhetik ugyan, hogy méltánytalan kormányzat által a kétségbeesésig felzaklatott, s karjait a kényuraság

bilincseinek lerázására felemelt nép megteremti a törvényes szabadság megnyugtató állapotát, mint ezt nevezetesen Anglia példája bizonyítja; de nemcsak a felszabadulás vállalatának sikerülte nem mondható soha sem egészen kétségtelennek, hanem a kivítt szabadságot biztosító állami rend elérésének és megszilárdításának is igen sok oly előfeltétele van, melynek a természetes fejlődés lassu menetében kell és lehet csak létesülnie. S kivált ha huzamosan és mélyen görnyedezett valamely nép a szolgaság igájában: igen könnyen megtörik az, s teljesen képtelen lesz a szabadságra és jogállapotra.

A Macchiavelli által oly nagy jogi, anyagi és erkölcsi áldozatokkal kijelölt út e szerint annyira veszélyes és bizonytalan, hogy az a kitűzött cél felé közeledés helyett nagyon valószínűleg attól mind távolabb vezetett volna.

E kétséges ösvényre kalauzolásnak kísérlete tehát az, a mi a nagy tehetségekkel megáldott Macchiavelli erkölcsi és politikai reputációjának egyaránt nagy hátrányára válik.

Elmondhatjuk, hogy ő, a ki gondolkodása és akaratában pályája szebb részén nagy önállóságot tanusított: erkölcsi tekintetben nagyon tökéletlennek bizonyítja magát az értelemnek a lelkiismerettől teljes elválasztása által; politikai célja elérésének pedig önmaga állta útját azzal, hogy az embereket értékükön nagyon is alul becsülte, sőt megvetette.

Bűne nagy, de hasonlóval bűnhődött érette.

